

રોજેરોજ વિવિધ પ્રકારે અનેક નકારાત્મક ઘટનાઓ, સમાચારો જોવા-જાણવા મળે છે. આની સાથે જ સમાજમાં બનતાં અનેક સત્કાર્યો, પ્રેરણાદાયી વાતો-વિચારો-વ્યક્તિવિશેષોના પ્રસંગો, હકારાત્મક બાબતો પણ આપણી જાણમાં આવે છે. સરખામણી કે ટકાવારીનો મુદ્દો નથી. પણ, અપ્રિય-અનિચ્છનીય ઘટનાઓ આપણું વધારે ધ્યાન ખેંચે છે. ‘વિચારવલોણું’ના ‘કાંકરીયાળો’માં આપણી આજની યુવાપેઢી, એમના પ્રશ્નો, સામર્થ્ય, હતાશા-નિરાશા વગેરેને આવરવાનો હેતુ હતો. યુવા પેઢી એટલે સમાજનો અભિન્ન, અનિવાર્ય હિસ્સો, જેમાં બાળપણ, શિક્ષણ, વ્યવસ્થા, પરિવાર, વડીલો-બધાં જ ઘટકો આવી જાય. ઠીક ઠીક વલોણું થયું, ઘણા મુદ્દા કોરા પણ રહી ગયા.

આજના યુવાનોની આક્રમકતા, વિરોધ વ્યક્ત કરવાની રીતો, આંદોલનો અને શિક્ષણ એ વિશે સુરેશ જોષીના લખાણમાંથી ઘણા નિર્દેશો સાંપડે છે. ઉપેક્ષાની લાગણી અજંબો જન્માવે, જે વિદ્રોહ રૂપે પણ પ્રગટી આવે. અર્થપૂર્ણ સમજ-સંવાદ રચાય તે જરૂરી. હિંદી ફિલ્મોની જાણીતી અભિનેત્રી દીપિકા પદુકોનેને એને પિતા (પ્રખ્યાત બેડમિન્ટન ખેલાડી) પ્રકાશ પદુકોનેને લખેલો પત્ર - ભવેન કચ્છીની કલમે આલેખાયેલ આ લેખ દરેક સંતાન-માતાપિતાએ અચૂક વાંચવો જોઈએ, એવો પ્રેમ-સમજસભર છે. મનસુખ સલ્લાએ કેળવણીની સાથે પ્રેમસાયણનાં ઈંગિતો ચીંધ્યાં છે.

‘સંવાદ’માં પણ ઠીક ઠીક વલોણું થયું છે. નાની-મોટી વાતે/પ્રસંગે હતાશ-નિરાશ થઈ જતા આપણા કેટલાક યુવા-યુવતીઓ, એમના સિસ્ટમ સાથેના પ્રશ્નો, પરિવાર સાથેના સંબંધો અને પછી આત્યંતિક પગલું ... વાસ્તવમાં આ દિશામાં હવે તો માત્ર વિચાર નહીં, અર્થપૂર્ણ-અસરકારક-ફળદાયી પગલાં લેવાવાં જ જોઈએ. માત્ર વિશ્લેષણ કરવાની, ખણખોદ કરવાથી, ટોકવાથી, સલાહ-સૂચના આપવાથી કંઈ વળવાનું નથી. પ્રત્યેક તબક્કે, પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પૂરી સંવેદનશીલતા સાથે આપણાં બાળકો, યુવાઓને પ્રેમસિંચન કરવાનું છે. જવાબદારી સાથેની સ્વતંત્રતાના પાઠ આપણે નહીં ભણાવીએ તો કોણ ભણાવશે? વાલીઓએ સંતાનોની માત્ર ઈચ્છાપૂર્તિ નથી કરવાની, માત્ર નિયંત્રણો નથી રાખવાનાં, બધું ય સમભાગે માવજતથી કરવાનું છે. બાળકો રેસના ઘોડા નથી, એ યાદ રાખવું રહે. અમેરિકાના ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ અબ્રાહમ લિંકને પોતાના સંતાન (સાર્વજનિક રીતે-દરેકના સંતાન માટે) માટે લખેલો પત્ર અચૂક વાંચવો ગમે. માતાપિતા, શિક્ષકો અને સમાજના આચરણમાંથી જ યુવાપેઢી ઘડાય છે. આમ કહીએ ત્યારે આપણી જવાબદારી બહુ મોટી બની જાય છે. આપના પ્રતિભાવો આ ‘વિચારવલોણું’ પ્રવૃત્તિને બળ આપે છે, માટે હોંકારો તો જરૂર આપશો.

પ્રજ્ઞા પટેલ

૧. નવી પેઢી ... યુવાનો ... અને ...

સુરેશ જોષી

આપણે જેને યુવાનોની ‘નવી પેઢી’ કહીએ છીએ તે વાસ્તવમાં શું છે? એ માત્ર છાપાળવો શબ્દપ્રયોગ જ છે? અમુક વયના કે અમુક પ્રકારનાં કપડાં પહેરનારા કે અમુક પ્રકારની હેરસ્ટાઈલ રાખનારા નવી પેઢીના લોકો છે? પણ આવાં વર્ણનો જાહેરખબરવાળાને કે કપડાં બનાવનારાને શોભે. આપણે વખાણવા માટે કે નિંદા કરવા માટે ‘નવી પેઢી’નો ઉલ્લેખ કરતા હોઈએ છીએ ત્યારે ખરેખર આપણે એ સંજ્ઞાથી શું સમજતા હોઈએ છીએ? સામાજિક દૃષ્ટિએ આ પેઢી એવાં લક્ષણો ધરાવે છે ખરી કે જેથી એનું મહત્ત્વ સ્વીકારવું જ પડે? એ નવી પેઢીના સભ્ય થવા માટે કઈ વિચારસરણીને સ્વીકારવાની રહે કે પછી કશી ગંભીર વિચારસરણીની વિડમ્બના એ જ નવી પેઢીનું લક્ષણ છે?

સામાન્યતઃ કોઈ એક જૂથનો આપણે વિચાર કરતા હોઈએ છીએ, ત્યારે એ જૂથની વિચારસરણી અથવા જીવનદૃષ્ટિના પાંચ ઘટકો હોય છે. એમાં થયેલાં પરિવર્તનોની એમાં નોંધ લેવાઈ હોય છે, સંસ્કૃતિની વર્તમાન પરિસ્થિતિની એ આલોચના કરે છે, વર્તમાન સંસ્કૃતિને સ્થાને તે પોતાને અભિમત એવી આદર્શ સંસ્કૃતિની કલ્પના રજૂ કરે છે. સાંસ્કૃતિક પરિવર્તન શી રીતે કરવું એની પદ્ધતિ એણે વિચારી હોય છે.

આજે યુનિવર્સિટીમાં વિદ્યાર્થીઓ વિરોધ કે વિદ્રોહના વિધિઓનું પ્રદર્શન કરતા હોય છે. એની પાછળ આવી કશી વૈચારિક ભૂમિકા હશે કે કેમ એ વિશે ઘણાના મનમાં શંકા રહે છે, એ એક પ્રકારનો માનસિક આવેગ કે ભાવદશા છે, ગંભીર પર્યેષણ નથી એવું ઘણાને લાગે છે. જો આવી સ્વીકૃત કે વૈચારિક ભૂમિકા કે કાર્યક્રમ હોતા નથી તો એ જૂથને જોડી રાખનારું તત્ત્વ હોતું નથી. આથી એ જૂથને ‘નવી પેઢી’ને નામે ઓળખાવી શકાય નહિ. કામચલાઉ પ્રયોજનને માટે તત્પૂરતા તો ઘણા ભેગા થાય છે ને પ્રયોજન સિદ્ધ થયા પછી સૌ પોતપોતાના માર્ગે ચાલ્યા જાય છે. બધું જ કાળના ખપ્પરમાં હોમી દેવા જેવું હોય છે એવું તો માની શકાય નહિ. આ શું છે તે વિચારવું ઘટે. એને માટે બૌદ્ધિક ઊંડાપોહ નવી પેઢીમાં ચાલ્યા કરતો હોવો જોઈએ, વિચાર-વિનિમય સતત થયા કરતો હોવો જોઈએ, અર્થપૂર્ણ સંવાદની ભૂમિકા રચાઈ હોવી જોઈએ.

અમુક એક સમાજ ક્યાં સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોને ઉચ્ચતાના કયા ક્રમે સ્વીકારે છે તે જોવું જરૂરી બની રહે છે. રાષ્ટ્રને માટે શહાદત વહોરનારા જુવાનો આપણે ત્યાં હતા.

હવે સહેજસરખા પશુસુખ માટે, ધનપ્રાપ્તિ માટે, રાષ્ટ્રને ક્ષણ વારમાં હંમેશને માટે છોડી જનારા જુવાનોની સંખ્યા વધતી જાય છે. ધર્મ કે ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો પ્રત્યે નવી પેઢીને ખાસ કશું આકર્ષણ નથી. તો આઠવલે શાસ્ત્રીએ યોજેલા કાર્યક્રમો અને સરઘસોમાં મોટી સંખ્યામાં જુવાનોને જતા જોઈએ છીએ.

આ મૂલ્યોની પણ ચઢતીઊતરતી શ્રેણી છે. કેટલાંક મૂલ્યો બીજાં મૂલ્યો સિદ્ધ કરવાને માટેનાં સાધનરૂપ હોય છે. તો કેટલાંક મૂલ્યો આત્યન્તિક સ્વરૂપમાં હોય છે. આજે ઘણી જગ્યાએથી મૂલ્યબોધ ડહોળાઈ ગયાની કે મૂલ્યહાસની ફરિયાદ થતી સાંભળીએ છીએ. મૂલ્યો આત્યન્તિક સ્વરૂપનાં હોઈ જ ન શકે. બદલાતા માનવસંદર્ભ અનુસાર એનું સ્વરૂપ બદલાતું રહે છે એમ પણ કહેવાય છે. મૂલ્ય વ્યવહારમાં સિદ્ધ કરવાનું રહે છે. પરંપરા પાસેથી શ્રદ્ધાથી સ્વીકારવાનું હોતું નથી એવું આજે જોરશોરથી કહેવાઈ રહ્યું છે. વાસ્તવમાં મોટા ભાગના જુવાનો સંસ્કૃતિ જેવી કશી અલાભલા વિના જ જીવતા હોય છે. જીવવાની ટેવના ધક્કાથી જ તેઓ આગળ વધતા હોય છે, જ્યારે જે કરવાથી લાભ થાય તે કરવું એટલી સાદી એમની મૂલ્ય વિશેની સમજ હોય છે. આજે તો પોતાની માતૃભાષાને જ બરાબર ન જાણનારો અને એ બદલ ગૌરવ અનુભવનારો એક વર્ગ ઊભો થતો જાય છે. આથી ભાષા આપણને સાંકળનારું તત્ત્વ છે એવું પણ કહી શકાશે નહિ.

બધાથી નોખા પડવું, વેગળા રહેવું એમાં જે ખુમારીની જરૂર પડે છે તે કદાચ આજના જુવાનમાં નથી. ટોળામાં જ એ સાહસિક બને છે, કારણ કે ત્યારે એને પકડાઈ જવાનો ભય રહેતો નથી. વાસ્તવમાં સ્વતંત્રતાનો એને મન ઝાઝો અર્થ નથી. કારણ કે સૌ પ્રથમ એ સહીસલામતી શોધે છે. બીજા નવ જે કરે છે તે એ કરે છે ને એ બધાની સાથે જ છે, નોખો નથી એવી લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. આ એના વ્યવહારમાં તરત જ પરખાઈ આવે છે. એનો પોષાક, એની બોલવાચાલવાની રીત, એના મનોરંજન મેળવવાના માર્ગો - એ બધામાં એ પોતાના જૂથને વફાદાર રહે છે. એમાં જુદા તરી આવવાનું જોખમ એ ખેડવા તૈયાર નથી.

આજે જીવવું તે માત્ર એક પ્રકારની ઘટમાળ જેવું બની રહ્યું છે. કશા લોકોત્તર પુરુષાર્થની મહત્વાકાંક્ષા જુવાનોમાં નથી. આથી જ યુનિવર્સિટી કેમ્પસમાં યેનકેન પ્રકારેણ ચૂંટણી જીતનારો, પરીક્ષા મોકૂફ રખાવનારો, નાના નાના લાભ મેળવી આપનારો વિદ્યાર્થી જેટલો પ્રિય છે તેટલો કોઈ વિદ્યાવ્યાસંગી કે અભ્યાસના ક્ષેત્રમાં કશી અસાધારણ સિદ્ધિ મેળવનારો વિદ્યાર્થી નથી.

યુવાનોનો અજંપો ભારતમાં જ છે એવું નથી, એ એક જાગૃતિક ઘટના છે. વિક્સેલા દેશોમાં પણ યુવાનો તોફાને ચઢે છે, વિદ્રોહ કરે છે. હાર્વર્ડ જેવી યુનિવર્સિટીમાં પણ વિદ્યાર્થીઓએ ભાંગફોડ કરી હતી. ભારત જેવા વિકાસશીલ દેશમાં

તો વિદ્યાર્થીઓને મળતી અપૂરતી સગવડો, ભણી રહ્યા પછી બેકારીનો સામનો કરવો પડે એવી પરિસ્થિતિ, સામાજિક રૂઢિ સામેનો વિરોધ - આમ ઘણાં કારણો અજંપા માટે હોઈ શકે. કથળતી જતી અર્થવ્યવસ્થા પરત્વેનો અસંતોષ પણ એનું કારણ હોઈ શકે. યોથા મહત્ત્વના બળ લેખે યુવાનોને પોરસાવ્યા કરવાનું વલણ પણ, ખાસ કરીને, રાજકીય પક્ષો દાખવે છે.

એ જે હોય તે, પચાસના ગાળામાં જેને 'સાયલેન્ટ જનરેશન' કહેતા હતા તે હવે વિરોધ કરવામાં વાચાળ અને સક્રિય બની છે એટલું નક્કી. આ જુવાનો જોતજોતામાં દંગલ ઊભું કરી દે છે, એ લોકો સ્વસ્થતાથી બુદ્ધિપૂર્વક દલીલ કરવામાં માનતા નથી, નારા ગજાવવામાં માને છે, એમના રોષને ભડકી ઊઠતાં વાર લાગતી નથી. આ દોષ હિંસાનું સ્વરૂપ પણ લે છે. એ લોકોને એમ લાગે છે કે વડીલોની પેઢીએ એમની સામે કાવતરું યોજ્યું છે. શિક્ષણસંસ્થાના વહીવટકર્તાઓ મોટેભાગે આવા વિદ્યાર્થીઓ આગળ નમતું જોખે છે અથવા તો પોલીસની કુમક બોલાવીને મામલાને વધુ વણસાવે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને 'પીનહેડેડ ઈન્ટેલેક્યુઅલ્સ' કહીને ભારે છે. એમનામાં ટાંકણીનાં ટોચકાં જેટલી જ બુદ્ધિ છે એમ કહીને વિદ્યાર્થીઓને બુદ્ધિમત્તા વિરુદ્ધ જ ઉશ્કેરી મૂકવા જેવું કરે છે. કેટલીક વાર એને 'ઈડિપલ રિબેલિયન' જેવી સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે. આમ માનનારા કહે છે કે જુવાનોને, એમને અણગમતું જે કાંઈ બને છે તે માટે, વડીલો જ જવાબદાર લાગે છે. એમના પર જ એઓ બધો દોષ ઢોળી દે છે. વડીલોના શાસનને એઓ સ્વીકારતા નથી. આ એક જાતનો અન્ય અને અસંપ્રજ્ઞાત એવો આવેગ છે. એનાં મૂળ બાળપણની કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં રહ્યાં હોય એમ બને.

આ આવેગને આદર્શવાદી લેબલ ચોંટાડીને ઓળખાવવામાં આવે છે. આ વિધ્વંસકતા આત્મવિધ્વંસક નથી હોતી એવુંયે નથી. વળી તોફાનો જગાવનાર અને એની સરદારી લેનાર તો અમુક જ વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. બાકીના તો એમને કેવળ અનુસરનારા હોય છે. આ આપણે શી રીતે સમજાવીશું? આ તોફાન કરનારા મોટે ભાગે ઉપલા મધ્યમ વર્ગના કે સાધનસંપન્ન વર્ગના જુવાનો હોય છે. એમને ભણીને તરત વ્યવસાય શોધવાનો હોતો નથી. એકાદ-બે વર્ષ બગડે તે એમને પરવડતું હોય છે. વળી આ વિદ્યાર્થી-ચળવળિયાઓનો એમનાં માતાપિતા સાથેનો સંબંધ સંઘર્ષપૂર્ણ હોતો નથી. એથી ઊલટું, પોતાનાં સંતાનોમાં નેતાગીરીનાં લક્ષણો જોઈને, એ લોકો તો એમને પોરસાવતા હોય છે.

પરદેશમાં આ આંદોલન કરનારા વિદ્યાર્થીઓનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ થયો છે. એ વિદ્યાર્થીઓ મોટેભાગે કોઈ પ્રકારની મનોરુગ્ણતા કે ન્યુરોસિસથી પીડાતા હોય એવા જણાયા નથી. માત્ર એમનામાં 'જનરેશન સોલિડારિટી' હોય છે. આનું બીજું મહત્ત્વનું

કારણ તે પોતાની ઉપેક્ષા થઈ રહી છે, પોતાનું કુટુંબમાં, સમાજમાં કે વિદ્યાપીઠમાં કોઈ મહત્ત્વ નથી એવી જુવાનોમાં પ્રવર્તતી પ્રબળ લાગણી છે. આ ઉપરાંત આંદોલનોની પાછળ રોમેન્ટિક અભિનિવેશ પણ કામ કરતો હોય છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં આવાં આંદોલનનાં કારણો મનોવૈજ્ઞાનિક નહિ પણ સામાજિક હોવાનો વધુ સંભવ છે. ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછીની સામાજિક પરિસ્થિતિમાં થયેલું પરિવર્તન આને માટે જવાબદાર છે. આથી આ આંદોલન એ એક પ્રતિક્રિયા છે, ‘કાઉન્ટર રેવોલ્યુશન’ છે.

હવે આપણે ઝડપથી ટેકનોલોજીના વર્ચસ્વવાળા તબક્કા તરફ ધકેલાઈ રહ્યા છીએ. એમાં સાચું પ્રભુત્વ કોમ્પ્યુટર નિષ્ણાતોનું અને ‘ટેકનોલોજીકેટ’નું હશે. આવા જગતમાં માનવતાવાદ કે રોમેન્ટિકિઝમને કેટલું સ્થાન રહેશે? આ કદાચ વાસી થઈ ચૂકેલાં મૂલ્યો લેખાશે. આ વિદ્રોહ કરનારાના મનમાં એવી લાગણી હોય છે કે પોતે પણ નષ્ટ થવા આવેલા સમાજના છેલ્લા અવશેષો જેવા છે. યંત્રો આવતાં શ્રમિકોએ એની સામે રોષ પ્રગટ કરીને તોડફોડ કરેલી તેના જેવી આ પરિસ્થિતિ છે.

ભવિષ્યમાં માનવજીવન કેવું હશે, સામાજિક અને રાજકીય સંસ્થાઓનાં ઘડતર કેવાં હશે એ વિશેની આગાહીઓ મોટા ભાગે સાચી પડતી નથી. માનવી જ એવા ભાવિનો સાચો વિદ્યાતક અને નિર્ણાયક છે. ટેકનોલોજી માનવી પર કે તેના ઈતિહાસ પર અનિવાર્યતયા પ્રભુત્વ ધરાવે એવું નથી, અમુક વિશિષ્ટ સમસ્યાઓ પરત્વે વૈજ્ઞાનિક સૂઝનો વિનિયોગ કરવાની એ અનુકૂળતા ઊભી કરી આપે છે એટલું જ. માનવી એનું નિયંત્રણ કરીને એનો વિનિયોગ કરે અથવા તો એનાથી નિયંત્રિત થઈને એના વડે વપરાય. આમ, આંદોલન કરનારાઓ માનવસંદર્ભની પૂરી અભિજ્ઞતા કેળવીને એવું કરતા હોય છે એવું પણ નથી.

આપણા દેશમાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અવિવેકી, બુદ્ધિને અસંગત, જડ રૂઢિ અને કુસંસ્કારથી દોરવાતું તથા વડીલોના પ્રભુત્વમાં વિશ્વાસ મૂકીને જીવાતું જીવન જીવતાં દેખાય છે. એટલે અંશે સાચા અર્થમાં શિક્ષણ એમના સુધી પહોંચ્યું નથી એમ જ કહેવું રહ્યું. વિદ્યાપીઠો આપણી અર્થવ્યવસ્થાને ટકાવી રાખવા માટેના દક્ષ શ્રમિકો જ તૈયાર કરે છે એવું નથી, થોડી સંખ્યામાં એ વિવેકશક્તિ કેળવીને બધું જ આલોચનાત્મક રીતે તપાસીને પછી જ સ્વીકારનારા એવા જાગૃત નાગરિકોને પણ તૈયાર કરે છે. આ અલ્પસંખ્ય જુવાનો, બીજાઓ જ્યાં પોતાના વધુ વિકાસને છોડી દે છે, ત્યાંથી પોતાના વધુ વિકાસને આગળ ચાલુ રાખે છે. આમ શિક્ષણ, ક્રમિક રીતે સતત ચાલ્યા કરતા, માનવીના વિકાસની ભૂમિકા રચી આપે છે અને સજજતા કેળવવામાં સહાયક નીવડે છે. આ અર્થમાં આપણે ત્યાં શિક્ષણ સફળ નીવડ્યું છે ખરું? એ અંગે યુવાન પેઢીને અસંતોષ હોઈ શકે.

(સુરેશ જોષી કૃત ‘વિદ્યા વિનાશને માર્ગે’ પુસ્તકમાંથી સારવીને)

દીપિકા પદ્મકોનેએ મોડેલિંગ અને ફિલ્મ દુનિયામાં કારકિર્દી બનાવવા માટે ૧૮ વર્ષની વયે બેંગલોર સ્થિત તેનાં મમ્મી-પપ્પા અને બહેન સાથેના પરિવારને છોડીને મુંબઈ તરફ પ્રયાણ કર્યું તે વખતે દીપિકાના પપ્પાને તેની ભારે ચિંતા સતાવતી હતી. તેના પપ્પા પ્રકાશ પદ્મકોને ઓલ ઈંગ્લેન્ડ બેડમિંટન જેવી પ્રતિષ્ઠિત ટુર્નામેન્ટ જીતનાર પ્રથમ ભારતીય ખેલાડી બનવાનું ગૌરવ ધરાવે છે. પ્રકાશ પદ્મકોને તેમની પુત્રીને તે અરસામાં જે પત્રો લખતા હતા તેમાંનો એક પત્ર દીપિકા પદ્મકોનેએ એ થોડાં અઠવાડિયાં પહેલાં પ્રતિષ્ઠિત એવોર્ડ મેળવતાં પૂરી પાંચ મિનિટ આંખોમાં વહેતાં અશ્રુ સાથે વાંચ્યો ત્યારે અમિતાભ બચ્ચનથી માંડી આજકાલના તાજા કલાકાર-કસબીઓ પણ ભારે ભાવુક બની ગયા હતા. દીપિકાના પપ્પા પ્રકાશ પદ્મકોને પણ ઓડિયન્સમાં હાજર હતા.

પપ્પા પ્રકાશ પદ્મકોનેએ દીપિકાને જીવનમાં કોને પ્રાધાન્ય આપવું તે તેમજ તેમની નજરમાં બેટીનું ગૌરવ શું છે તે જે સંવેદનાથી જણાવ્યું હતું તે જાણીને તેમને સલામ કરવાની ઈચ્છા થઈ જાય.

એવો વિચાર પણ આવે કે જો બધાં જ મમ્મી-પપ્પા આ રીતે જ તેમનાં સંતાનોને તેમની લાગણી પહોંચાડતાં હોત તો આત્મહત્યા, ડ્રગ, વિકૃત ગુનાખોરી કે સંતાનોની લંપટગીરીની ઘટનાઓનો આંક તો ઓછો જોવા મળે જ, પણ એક તંદુરસ્ત, પ્રમાણિક અને નિષ્ઠાસભર સમાજ નિર્માણ પામી શકે. યાદ રહે, દીપિકા પદ્મકોને જ એક માત્ર સેલિબ્રિટી છે જેણે ગયા વર્ષે ડિપ્રેશનની સારવાર લીધા પછી તરત મીડિયા સમક્ષ કબૂલ્યું હતું. તેણે તેની મનઃસ્થિતિની જાણ તેનાં બેંગલોર સ્થિત મમ્મી-પપ્પાને કરતાં તેનાં મમ્મી તરત જ મુંબઈ દોડી આવ્યાં હતાં અને પ્રેમપૂર્વક તેને થોડાં અઠવાડિયાં માટે બેંગલોર લઈ ગયાં હતાં, જ્યાં મનોચિકિત્સકની તેણે સારવાર લીધી હતી. મમ્મી-પપ્પા અને બહેનની હૂંફથી સ્વસ્થતા મેળવીને તે મુંબઈ પરત ફરી હતી. દીપિકાએ એક મુલાકાતમાં જણાવ્યું હતું કે, ‘મારાથી ગમે તેવી ગંભીર ભૂલ કે કૃત્ય આચરાઈ જાય તો પણ હું મારાં મમ્મી-પપ્પા પાસે પહોંચી જાઉં. મને એટલી ખાતરી છે કે તેઓની નજરમાંથી હું ક્યારેય નીચી નહીં ઊતરું.’

દીપિકા પદ્મકોનેએ ફિલ્મ ફેર એવોર્ડ સમારંભમાં એવોર્ડ સ્વીકારતાં, તેના પપ્પાએ તેણે બેંગલોરથી મુંબઈ ડગ માંડ્યાં તે અરસામાં જે પત્ર લખ્યો હતો તે ભાવુક બનીને રડવાનું રોકતાં સ્ટેજ પરથી વાંચ્યો હતો, તેના અંશો જાણીએ.

‘હાલી દીપિકા અને અશિશા, દાયકાઓ પહેલાં મેં જ્યારે બેડમિંટન સ્ટાર બનવાનું સ્વપ્ન સેવ્યું હતું ત્યારે બેંગલોરમાં આ રમત માટેના કોઈ સ્ટેડિયમ કે કોર્ટ ન હતા. નજીકમાં

એક લગ્ન પ્રસંગ માટેનો હોલ હતો ત્યાં હું બેડમિંટન રમતો. જે દિવસે લગ્ન કે કોઈ પ્રસંગ ના હોય તો થોડા કલાકો રમવાની તક મળતી.

બેડમિંટનમાં રસ, રુચિ; તાલીમ ત્યાં જ લીધી. મારા બાળપણની અને પુષ્પવયની સૌથી મહત્વની બાબત એ હતી કે મેં ક્યારેય મારી પરિસ્થિતિ અંગે હતાશા કે ફરિયાદ વ્યક્ત કરી જ નહોતી. હું જેટલા પણ કલાકો હોલમાં રમવા મળતા તેની ઈશ્વર પ્રત્યે આભારની લાગણી વ્યક્ત કરતો હતો. આથી જ હું તમને પણ જણાવું છું કે તમે જે પણ ક્ષેત્ર પસંદ કરો તેની તમને સ્વતંત્રતા છે પણ તે પછી તેમાં પૂરી નિષ્ઠા, ખંત, દૃઢનિશ્ચય અને સખ્ત મહેનત સાથે લાગી જાવ. તમે જે પણ કાર્ય કે ક્ષેત્રને ચાહો તેમાં આ ગુણો સાથે તમને તે ગમતું હોઈ જોડાઈ જ રહો. તે પછી એવોર્ડ, વળતર કે અખબાર કે ટીવીમાં તમારી સિદ્ધિ-પબ્લિસિટી જોવાની પણ તમને ખ્યાલિશ ના રહેવી જોઈએ, તે જ તેનો ખરો માપદંડ છે. દીપિકા, તેં જ્યારે ૧૮ વર્ષની વયે અમને જણાવ્યું કે તું મોડેલિંગમાં કારકિર્દી બનાવવા મુંબઈ જવા શિફ્ટ થવા માંગે છે ત્યારે અમે પીડા અનુભવી હતી, કે મુંબઈ જેવી નગરી કે મોડેલિંગની દુનિયા બંને વિશે અમારી કોઈ જાણકારી કે સંપર્ક નથી. ભારે વ્યથા અને મૂંઝવણ વચ્ચે અમે વિચાર્યું હતું કે તારા હૃદયમાં કોઈ સ્વપ્નનાં બીજ રોપાયાં હોય ત્યારે તને મુંબઈ જવા દેવાની ના પાડનાર અમે કોણ? અમને આવા ઘાતકીપણાનો કોઈ અધિકાર નથી. જો તું તારા સ્વપ્નને સાકાર કરવામાં સફળ થઈશ તો અમને ગૌરવ થશે. પણ જો તું સફળ નહીં થાય તો પણ તને એ વાતનો ખટકો નહીં રહે કે તને પ્રયત્ન કરવાની તક ના મળી.

દીપિકા, તને એ પણ જણાવી દઉં કે તમે ક્યારેય સતત જીત મેળવી ના જ શકો. તેં જે રીતે તારા જીવનનો ઘટનાક્રમ નિર્ધારિત કર્યો હશે તે પ્રમાણે જ બધું આકાર નહીં પામે. કંઈક જીતવા માટે કંઈક હારવું પણ પડે. ચઢતી-પડતીને તારે સાક્ષીભાવે જોતાં રહેવાં પડશે. મેં મારી રમતમાં પહેલા દિવસે જે નિષ્ઠા બતાવી હતી તે જ ક્ષમતા સાથે નિવૃત્તિના દિવસે રમવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. મારી પાસે જે કંઈ ક્ષમતાઓ નથી તેનાથી દુઃખી થયા કરતાં જે પણ ઈશ્વરે ભેટ આપ્યું છે તેને મહત્તમ બહાર લાવવાનો હંમેશા પ્રયત્ન કરતો રહું છું. વિપરીત સંજોગોમાં પણ શક્ય તેટલો સ્વસ્થ રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો તે જ આપણો ગુણ હોવો જોઈએ. હું તને ડગલે ને પગલે તું મારી કફપૂતળી હોય તેમ દોરી કઈ રીતે ખેંચે રાખું? તું જ્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે તારી પથારી જાતે કરે છે. તારી પ્લેટ જાતે રસોડામાં મૂકે છે. મહેમાન હોય તો તું પલંગની જગાએ નીચે જમીન પર જાતે પથારી પાથરીને સૂઈ જાય છે. ત્યારે તને કદાચ મનમાં એવો વિચાર પણ આવતો હશે કે તું આટલી મોટી સ્ટાર છે છતાં તારે કેમ આવું કરવું પડે છે? તેનો જવાબ એ છે કે તું અમારા માટે પહેલાં પુત્રી છે અને તે પછી ફિલ્મ સ્ટાર છે. કેમેરા અને આર્કલાઈટ તારો સતત પીછો છોડવાનો બંધ કરે અને આખરે તે હટી જ જવાની, તે જ તારી ખરી ઓળખ અને જીવનની વાસ્તવિકતા છે. ભલે તું જગતમાં બહુ મોટું પરિવર્તન ના લાવી શકે, આમ છતાં તારી આજુબાજુ પોઝિટિવ વર્તુળ રચતી રહેજે.

ફિલ્મ ઉદ્યોગ તને મબલખ નાણાં કમાવી આપશે પણ, આખરે એ યાદ રાખજે કે તમારું ઉમદા પ્રદાન અને વ્યક્તિત્વ જ તારી જોડે રહેશે, પૈસો નહીં. પણ માનવીય સંબંધોની જાળવણી, જીવન પ્રત્યેનો પ્રામાણિક અભિગમ, માતા-પિતા અને વડીલો માટેના આદરપ્રેમ જ સુખની અનુભૂતિ આપશે. હું તને પ્રાર્થના અને શ્રદ્ધાની મહત્તા જણાવવા માટે નાનો માણસ છું. આમ છતાં મારો અનુભવ છે કે આંખો બંધ કરીને દિવસમાં થોડી મિનિટો સ્વ જોડે વિતાવજે. ધ્યાન કરજે અને ઈશ્વર વિશે વિચારજે. તું અનુભવીશ કે તારામાં અનેરી ઊર્જા અને જીવનદષ્ટિ ઉમેરાશે. જ્યારે તારી કારકિર્દી નહીં હોય ત્યારે તારી પાસે જે રહેશે તે તારું કુટુંબ, તારા મિત્રો જ હશે. તારો અંતરાત્મા ડંખે નહીં તેવું તારું જીવન હોવું જોઈએ. આ સિવાય બધું જ કામચલાઉ અને તકવાદી છે. અને છેલ્લે એ ખાસ યાદ રાખજે કે કંઈપણ પરિસ્થિતિ અને સંજોગો હશે અમે હંમેશા તારી પડખે જ હોઈશું.'

- પ્યારા પપ્પા

દીપિકાના પપ્પા પ્રકાશ પટ્ટકોનેએ લખેલ આવો પત્ર કે સંવાદ પ્રત્યેક વાલીએ તેના સંતાન જોડે કરવો જોઈએ. સંતાનોને વાલીઓ રેસના ઘોડા હોય તેમ બળજબરીથી સંતાનની નહીં પણ પોતાની ઈચ્છા, કારકિર્દી તેના પર થોપી દેતાં હોય છે. સંતાન નબળું હોય કે ઓછા માર્ક્સ આવે તો તે હવે જીવનભર બરબાદ રહેશે તેવો ભય બતાવતાં રહીને વારંવાર તેને હીન અને અભદ્ર શબ્દ-પ્રયોગ સાથે જાહેરમાં ઉતારી પડાતાં હોય છે. તે ભૂલ કરે કે તેના જાતે નિર્ધારિત કરેલા ધ્યેયમાં પાછો પડે તે સાથે જ તેની હાંસી ઉડાવીને મહેણાં-ટોણાં મારવામાં આવે છે. વાલીઓ વારંવાર તેમનાં સંતાનોને માટે તેઓએ કેવી હાડમારી વેઠી, નાણાં ખર્ચી નાંખ્યા તે કહેતાં ફરે છે, 'તેં તો આપણા કુટુંબનું નામ બોળ્યું', 'તારા કારણે અમારું શરમથી માથું ઝૂકી ગયું' તેમ પણ સંતાનોને વારંવાર સંભળાવાતું હોય છે. 'જો તારે તારું ગમતું કરવું હોય તો પછી આગળ જતાં આ ઘેર પાછો પગ ના મૂકતો' તે હદ સુધી તેના પર અતિક્રમણ થતું હોય છે. સંતાનને કેળવણી, સંસ્કાર, મૂલ્યો અંગે ક્યારેય કંઈ કહેવાતું જ નથી.

મમ્મી-પપ્પાએ તેમનાં સંતાન પ્રત્યે માલિક નહીં પણ ટ્રસ્ટી જેવું વર્તન રાખવાનું છે. તે ગમે તેવું ગંભીર કૃત્ય કરીને પણ તેનાં મમ્મી-પપ્પા પાસે પરત આવી શકે, મોં બતાવી શકે તેવો તેની જોડે સંબંધ કેળવવો રહ્યો. તેના સ્વપ્નના બીજને હવા-પાણી, પ્રકાશ-ખાતર રૂપી વાતાવરણ આપવું જોઈએ.

(તા. ૧૪-૨-૨૦૧૬ના 'ગુજરાત સમાચાર'માંથી સાભાર)
(એમ-૭૦૪, સર્જન ટાવર, સુભાષ ચોક પાસે, મેમનગર, અમદાવાદ-૫૨)

૩. કેળવણીમાં પ્રેમરસાયણ

મનસુખ સલ્લા

આજે એક મહાન શિક્ષક-ગૃહપતિ આદરણીય મૂળશંકરભાઈ મો. ભટ્ટના સ્મરણમાં યોજાયેલ વ્યાખ્યાનમાળામાં મારે કેટલીક વાત કરવાની છે. તેનો આધાર મૂળશંકરભાઈનું જીવન છે. તેમનું જીવન વિદ્યાર્થીપ્રેમનું અદ્ભુત, ઉત્કૃષ્ટ એવું દૃષ્ટાંત છે. એ એમનું જીવાનુભૂત તત્ત્વ હતું. એમાંથી જ તેમના જીવનનાં બાકીનાં પાસાં મહોર્યાં હતાં. તેઓ ગૃહપતિ તરીકે એટલા વિકસ્યા કે તેમની કક્ષાનો બીજો ગૃહપતિ ગુજરાતને મળવો બાકી છે. પ્રેમરસાયણ કેળવણીને કેવી ઊંચાઈ અને ગુણવત્તા આપી શકે એ મૂળશંકરભાઈના જીવનમાંથી પારખી શકાય છે.

માત્ર રોજરોટીની આવડત આપે એ અઘરું શિક્ષણ છે. મનુષ્ય બનવાનું શીખવે તે જ સાચી કેળવણી છે. જે શિક્ષક સાચી કેળવણી પ્રગટાવવા મથતો હશે તેનામાં કેટલાક મૂળભૂત આધારો હશે. એમાં ત્રણ આધારો મુખ્ય છે : (૧) સ્વાધ્યાય તપ (૨) તત્ત્વ નિષ્ઠા (૩) વિદ્યાર્થીઓ માટેનો પ્રેમ.

આ ત્રણેમાં પ્રથમ ક્રમે મૂકવો હોય તો નિશંકપણે પ્રેમને જ મૂકી શકાય. જો શિક્ષકને વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રેમ હશે તો એને સ્વાધ્યાયતપ કરવાનું મન થશે. અને તેની તત્ત્વનિષ્ઠાને બળ મળશે. આ માટે સૌ પહેલાં 'પ્રેમ' એટલે શું તે સ્પષ્ટ થવું જોઈએ. અહીં સ્ત્રી-પુરુષનો દંપતી તરીકેનો પ્રેમ અપેક્ષિત નથી. પ્રેમનું એ રૂપ પણ પવિત્ર છે. પણ અહીં અર્થ ભિન્ન છે. તો જીવાન છોકરા-છોકરીઓને પરસ્પર આકર્ષણ હોય છે તે પણ અહીં ઉદ્દિષ્ટ નથી. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચેનો સંબંધ પ્રેમાધારિત હોવો જોઈએ એમ કહીએ છીએ ત્યારે અપેક્ષિત છે 'વિશિષ્ટ સંબંધ.' મૂળશંકરભાઈનો જ શબ્દપ્રયોગ કરીને હું કહું તો 'નિર્વ્યાજ પ્રેમસંબંધ' હોવો જોઈએ.

આમ તો તમામ ક્ષેત્રોમાં આવો સંબંધ હોય તો ઉત્તમ ગણાય, પરંતુ કેળવણીના ક્ષેત્રમાં તો નિર્વ્યાજ સ્નેહસંબંધ અપેક્ષિત અને આવકાર્ય છે. જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારના બદલાની ભાવના નથી હોતી ત્યારે શિક્ષક આત્મગૌરવથી ઊંચો ચડે છે. કાર્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠાથી ચારિત્ર્યવાન બને છે. આપવાના આનંદથી પરિતોષ પામે છે. એવો શિક્ષક વિદ્યાર્થીના હૃદયમાં ચિરંજીવ સ્થાન મેળવે છે.

મૂળશંકરભાઈ સ્નાતક બનીને દક્ષિણામૂર્તિમાં ગૃહપતિ થયા. નાનાભાઈએ પૂછ્યું, 'તમે નવા વિદ્યાર્થીઓને ખાતાં જોયા છે? તેઓ માપસર ખાય છે કે વધારે?' મૂળશંકરભાઈએ બે ત્રણ દિવસ અવલોકન કરી નાનાભાઈને કહ્યું, 'વિદ્યાર્થીઓ પ્રમાણથી થોડું વધારે ખાય છે.' ત્યારે નાનાભાઈએ સમજાવ્યું કે, 'વિદ્યાર્થીઓ ઘર છોડીને આવ્યા છે, તેથી વધારે ખાય છે. તેમની પ્રેમની ભૂખ ભોજન દ્વારા પૂરી કરે છે.

આ ખૂટતું તત્ત્વ (પ્રેમ) આપવું એ આપણું કામ છે.' મૂળશંકરભાઈએ પછીથી કહ્યું, 'આ બંને વાક્યો મારા માટે મંત્રરૂપ બની ગયાં. એને જીવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.'

ઉત્તમ શિક્ષક/ગૃહપતિ/આચાર્ય વિદ્યાર્થીને ચાહે છે, પરંતુ તેની નબળાઈ કે મર્યાદાને દૂર કરવા ઈચ્છતો હોય છે. ઉદારતાને નામે વિદ્યાર્થીની નબળાઈને ચલાવી લેવાની નથી. કારણ કે સાચો પ્રેમ નિર્ભય હોય છે. આપણે ઘણીવાર એવું સાંભળીએ છીએ કે 'ભૂલો માટે વિદ્યાર્થીઓને માફ કરવા જોઈએ.' પણ આપણે એના મૂળમાં જઈને વિચાર્યું છે ખરું કે માફ કરવા એટલે શું? ક્ષમા એ ઉત્તમ ગુણ છે, પરંતુ ક્ષમા શાને આપવાની છે? ક્ષમા વિદ્યાર્થીને આપવાની છે, તેની નબળાઈ કે મર્યાદાને નહિ. આ વિવેક પ્રેમ જ શીખવે છે. માતા બાળક ઉપર ગુસ્સો કરે છે, પરંતુ બાળકને કાયમ માટે ધુત્કારીને દૂર કરી દેતી નથી. એનો ખોળો બાળક માટે કાયમ ખુલ્લો જ હોય છે.

પ્રેમને રસાયણ કેમ કહીએ છીએ? રસાયણમાં વિશેષતા એ છે કે તેમાં એકથી વધુ એવાં તત્ત્વો ઊકળી ઊકળીને એવાં રૂપાંતરિત થઈ જાય છે કે એનું મૂળ સ્વરૂપ રહેતું નથી. એમાંથી એક નવું જ સ્વરૂપ પેદા થાય છે. વિદ્યાતપ, ખંત, તત્ત્વનિષ્ઠા, સંસ્થાનિષ્ઠા, યોગ્ય-અયોગ્ય, પ્રમાણસર-અપ્રમાણસરનો વિવેક અને જાગૃતિ, આ સઘળાં તત્ત્વો પ્રેમરૂપી રસાયણમાં એકરૂપ થઈ ગયાં હોય છે. એમાંથી એક નવું રૂપ નીપજ્યું હોય છે. આને આપણે પ્રેમરસાયણ કહીએ છીએ. એ પ્રગટ થાય છે કાળજી રૂપે. કાળજી એટલે વિદ્યાર્થી માંદો પડે અને ઉચાટ ગૃહપતિને થાય. વિદ્યાર્થીને ફરીફરી સમજાવ્યા પછીય પાછો વળતો ન હોય ત્યારે વલોણું ચાલે શિક્ષક કે ગૃહપતિના હૃદયમાં, એ માટે તે અનેક ઉપાયો યોજશે. એના કાંઈ તૈયાર કોષ્ટક કે ઉત્તરો નથી હોતા. એ શોધવા પડે છે.

પ્રેમરસાયણની આ ખૂબી છે કે તેમાં કોઈ પરાયું રહેતું નથી. તેમાં મારા-તમાના ભેદ નથી હોતા. બધાં એક શરીરનાં અંગ જેવાં હોય છે. આવો પ્રેમ વિદ્યાર્થીની મનોભૂમિકા, સમજ વિસ્તાર અને હૃદયની કેળવણીમાં રાસાયણિક અસર કરે છે. વિચિત્ર, વાંકા અને અજાડું વ્યક્તિત્વ ધરાવનારા પણ પ્રેમરસાયણથી પીગળે છે, બદલાય છે. એટલે કહેવાયું છે કે એકસો બંધ તાળાની એક જ ચાવી એ પ્રેમ છે.

સાચો શિક્ષક, પ્રેમભર્યો ગૃહપતિ પરિણામ મેળવવાની ઉતાવળ કરતો નથી. એનો બધો ભાર પ્રક્રિયા ઉપર હોય છે. પ્રક્રિયા બરાબર થઈ હશે તો ઉચિત પરિણામ આવશે જ એવી ધીરજ એને હોય છે. એનો અર્થ એ થયો કે શિક્ષકમાં માતાની જેમ અપાર ધીરજ હોવી જોઈએ. ધૈર્ય પણ પ્રેમનું જ એક પાસું છે. નહિ તો 'મેં કહ્યું ને? તું એમ કરવા માંડ' એવો આગ્રહ ઊભો થશે. એમાંથી શિક્ષકને રાજી રાખવાનો દંભ ઊભો થશે. એ તો કુકેળવણી છે.

નિર્વ્યાજ સ્નેહમાં તત્કાલ કે અમુક જ પરિણામ મેળવવાની અપેક્ષા નથી હોતી. તેનામાં અપાર ધૈર્ય હોય છે. શિક્ષક/ગૃહપતિ જાણે છે કે બધાં બી એક સાથે

૧. આપણું યુવાધન કઈ દિશામાં?

હરીશ ખત્રી

વિશ્વમાં આજે સંખ્યાબળે સમૃદ્ધ યુવાધન ધરાવતા ભારત દેશનું આ યુવાધન ગુણવત્તાબળે પણ સમૃદ્ધ છે એમ કહી શકાશે? જવાબ ચોખ્ખા નકારમાં તો આપી શકાય એમ નથી, કેમ કે આપણું યુવાધન દેશમાં અને વિદેશોમાં પણ અભ્યાસ, સંશોધન, વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી, વાણિજ્ય, સાહિત્ય, કળાઓના ક્ષેત્રે પણ નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. ઘરે-બાહિરે સર્વોચ્ચ પદે પોતાનું સ્થાન બનાવી સમૃદ્ધિ અને પ્રસિદ્ધિ પામેલા આપણા યુવાનોના સમાચારો નિયમિત આવતા રહે છે. આને યુવાધનની સિદ્ધિના શિખર સમાન અવશ્ય કહી શકાય. આપણે માટે આ ગૌરવપ્રદ વાત છે. પ્રશ્ન એ થાય કે આવી ઝળહળતા પ્રાપ્ત કરનાર યુવાધન કેટલું? એની ટકાવારી કેટલી?

સફળતાની ટોચે બેઠેલા આવા યુવાઓની નાનકડી લઘુમતીને બાદ કરીએ તો એ સિવાયનું વિશાળ યુવાધન એવી સફળતા મેળવવા ઝાવાં મારતું જોવા મળશે. સહુને એવી સફળતા જાણે હાથવેંતમાં જણાય છે. પણ એ પંથ કેટલો કપરો છે એનો જ્યારે જાતઅનુભવ થાય છે ત્યારે લઘુતા, હતાશા, નિરાશાનાં વમળોમાં વલોવાઈને આ જ યુવાધન દિશાહીન બનીને, માની લીધેલી નિષ્ફળતાની ગર્તામાં ધકેલાઈને અસહાય, આશાહીન, આત્મગ્લાનિમાં ઊંડા ઊતરીને આત્મઘાતની કક્ષાએ સહેલાઈથી પહોંચી જાય છે.

શું યુવાધનની અપેક્ષાઓ અમાપ છે? ઈચ્છાઓને વાસ્તવમાં આકારિત કરવાનું ઈચ્છાબળ, આત્મવિશ્વાસ, અથાગ પરિશ્રમ, લાંબી મજલ કાપવાનું ધૈર્ય તેઓ ધરાવે છે? અને, આ તમામ હામ અને હિંમત હોવા છતાં નિષ્ફળતા સામે આવે તો તેને ખેલદિલીપૂર્વક ભેટવાનું સામર્થ્ય છે? સામ્રાટ યુગનો અને વિશેષ યુવાધનનો યુગમંત્ર છે ‘ઈન્સ્ટન્ટ’ અને ‘ફાસ્ટ’! બધું જ તાત્કાલિક જોઈએ, બધું જ ઝડપથી જોઈએ. અભ્યાસમાં તો અવ્વલ નંબર જોઈએ જ, પણ રસ્તા પર વાહન ચલાવતાં પણ અવ્વલ સ્થાન જોઈએ. મારાથી આગળ કોઈ વધવું ન જોઈએ. સહેજ થોભીને, પાછળ ફરીને જોવાની ફરસદ ક્યાં છે? બસ, આગળ ને આગળ, પોતે માની લીધેલી કે પછી સમાજે પકડાવી દીધેલી સફળતાની વ્યાખ્યાનું દોરડું ક્યાં દોરી જાય છે તેનો વિચાર કે પરવા કર્યા વગર બસ આંધળી દોટ!

ઊગતાં નથી અને બધાં ફૂલો એક સાથે ખીલતાં નથી. વિદ્યાર્થીના ઉછેર, વાતાવરણ, ટેવો, માન્યતાઓ પણ ગ્રહણશીલતામાં ફરક પાડે છે. કેટલાકમાં પ્રબળ ગ્રહણશીલતા હોય છે, કેટલાકમાં મંદ ગ્રહણશીલતા હોય છે. પરંતુ પ્રેમથી પ્રેરાયેલ શિક્ષક કે ગૃહપતિ મંદ ગ્રહણશીલતાવાળાને નકામો, નાલાયક કે ઉપેક્ષિત નહિ ગણે. એનું બધું ધ્યાન વિદ્યાર્થી ઉપર હશે, વિદ્યાર્થીની મંદતા ઉપર નહિ.

કેટલાક આચાર્યો અને સંચાલકો વિદ્યાર્થીઓને એટલા માટે સાચવતા હોય છે કે એનાથી વિદ્યાલયને પ્રતિષ્ઠા મળે. તેઓ વિદ્યાર્થીના વિકાસનું ધ્યેય નથી રાખતા, વિદ્યાલય અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારવા માટે વિદ્યાર્થીઓનો ઉપયોગ કરે છે. ઊંચી ટકાવારીથી વિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા વધે છે, તો પરીક્ષા ચોરીમાં શિક્ષકો મદદ કરે છે. હરીફાઈમાં આગળ આવવા માટેના હીન ઉપાયો યોજે છે, એ અશૈક્ષણિક રીતો છે. સાચો શિક્ષક કદી એમાં સંમત નહિ થાય.

આ પ્રેમરસાયણનું જ એક રૂપ તે દૃઢતા છે. એ દૃઢતા સાચા શિક્ષકને-ગૃહપતિને નબળા માર્ગો લેતાં વારે છે, અશૈક્ષણિક ઉપાયો લેતાં ઉગારે છે, વિદ્યાર્થીઓની ભૂલોને છાવરવાની લાલચમાંથી તારે છે. એ કદી મૂલ્યોમાં બાંધછોડ કરતો નથી. વિરોધ, અપ્રિયતા કે નારાજગીથી ડરતો-ડગતો નથી. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે નિવ્યાજ સ્નેહસંબંધ હશે તો એની એક કસોટી એ છે કે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી બંને વ્યાપક થાય છે. જીવનને અખંડપણે જોતા થાય છે. સંકુચિતતા, સાંકડી વફાદારી છોડતા થાય છે. કોઈ પણ પ્રકારની ભેદની દીવાલોથી ઉપર ઊંઠે છે.

આવી અસરોને ગણિતની પરિભાષામાં માપી-જોખી ન શકાય. પ્રેમ જ અનેક મર્યાદાઓને ઓગાળે છે, અપ્રગટને પ્રગટાવે છે. અજાણ્યા વચ્ચે કેડી કંડારે છે કે વિરોધ વચ્ચે ટકવાનું બળ આપે છે. વિદ્યાતપ કે તત્ત્વનિષ્ઠા પ્રેમતત્ત્વને બળવાન બનાવે છે. એવો શિક્ષક વિદ્યાને વેચતો નથી. કાર્યક્ષેત્રમાં જઈને ઉત્તમ કાર્ય કરનાર વિદ્યાર્થીઓ એ શિક્ષકની ખરી કમાણી છે. એટલે ભીમોરામાં જ્ઞાનસત્ર વખતે દર્શકે એવું કહ્યું હતું કે, ‘મારા પુણ્યે હું સ્વર્ગ પામું કે નહિ, પણ કરમશીભાઈ - નાગજીભાઈ જેવા મારા વિદ્યાર્થીઓની ચાળ પકડીને હું વેતરણી પાર કરી જઈશ.’ આમાં પ્રેમરસાયણનો જ મહિમા છે. અનેક ઉત્તમ શિક્ષકોનો આ અનુભવ છે. સદ્ભાગ્યે ગુજરાતને નાનાભાઈ ભટ્ટ, ગિજુભાઈ બધેકા, મૂળશંકરભાઈ ભટ્ટ, મનુભાઈ પંચોળી, ન. પ્ર. બુચ, ડોલરરાય મોંકડ, જુગતરામભાઈ દવે, બબલભાઈ મહેતા, પ્ર. ત્રિવેદી, મગનભાઈ પ્ર. દેસાઈ જેવા અનેક શિક્ષકોએ પોતાના જીવનથી દર્શાવ્યું છે કે પ્રેમરસાયણ કેવાં માતબર પરિણામો પ્રગટાવે છે. એટલે એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી કે શિક્ષક/ગૃહપતિનું પ્રેમરસાયણ જ કેળવણીનો સાચો અવતાર કરાવે છે.

(મૂળશંકરભાઈ ભટ્ટ વ્યાખ્યાનમાળાના ઉપક્રમે લોકભારતીમાં અપાયેલ વ્યાખ્યાન, ટૂંકવીને.)

(સી-૪૦૩, સુરેલ એપાર્ટ., દેવાશિષ સ્કૂલ પાસે, જજસ બંગલા, અમદાવાદ-૧૫)

આજના યુવાધનની માનસિક અવસ્થા કંઈક આવી છે. બીજા કરતાં વધારે નહીં તો બીજાના જેટલું તો કેમે કરીને મેળવી લેવાની હોડમાં સારાસાર, વિવેકબુદ્ધિનું તો નામું લખાઈ ગયું છે! વર્ગમાં પ્રથમ નંબર તો કોઈ એકનો જ આવવાનો. એનું પૂરું ભાન હોવા છતાં બીજું-ત્રીજું કે આઠમું-દસમું સ્થાન કોઈને મંજૂર નથી! અપેક્ષાનો આવો ઊંચો મિનારો જ્યારે કડડભૂસ કરતો તૂટી પડે છે ત્યારે આ યુવાધન પુલ ઉપરથી નદીમાં કૂદી પડે છે!

આપણા યુવાવર્ગને જિંદગીને હારી જવાની આવી ખતરનાક દોટના પંથે અવશ્યપણે ધકેલી દેવા માટે શું યુવાવર્ગ પોતે જ જવાબદાર છે? હા, થોડેઘણે અંશે ખરું પણ મહદ્અંશે તો નહીં જ. માની લીધેલી સફળતા અને સમૃદ્ધિની આંધળી દોટમાં યુવાધનને હોમી દેવાના પાપમાં સૌ પ્રથમ તો માબાપ, કુટુંબ, સમાજ અને એણે બાંધેલાં ધોરણોની મુખ્ય ભાગીદારી છે. માત્ર બે-ત્રણ વર્ષના બાળકના કુમળા માનસમાં ઈંગ્લિશ મિડિયમ, નર્સરી રાઈમ્સ, સ્પોર્ટ્સ, મ્યુઝિક, ડાન્સિંગ, ટેલેન્ટ જેવા શબ્દો બાળાગોળીની જેમ ગળથૂથીમાં તેને કોણ પીવડાવે છે? માસૂમ બાળકના કાનમાં 'તું તો કુટુંબમાં, પડોશમાં, સ્કૂલમાં, જ્ઞાતિમાં, સમાજમાં પહેલા નંબરે રહેવા જ સર્જાયેલો છે' એવું ધગધગતું સીસું કોણ રેડ્યા કરે છે? પરિણામે, પરીક્ષામાં નાપાસ થયેલો તો આપઘાત કરે, પણ બીજા જ ક્રમે આવેલો પણ મોતને વહાલું કરે છે! નવી પેઢીના માનસમાં સતત પ્રથમ સ્થાન મેળવવાનું અને જાળવવાનું માનસિક દબાણ કોણ કરતું રહે છે? માબાપ, કુટુંબ, સમાજ યુવાવર્ગને જાણ્યે-અજાણ્યે, ઈચ્છા-અનિચ્છાએ પણ આ ઉંદરદોડમાં ધક્કો મારીને દોડતો કરી મૂકે છે.

આજના યુવાધનની દિશાહીનતા કરતાં અપેક્ષાભંગનો ભાવ જ તેને હાથવગી કહી શકાય એવી સફળતાથી વંચિત રાખે છે. બાળકનો માનસિક ઝોક, નૈસર્ગિક ઈચ્છા અને તેની અંતઃસ્ફુરણા તેને જે કોઈ માર્ગે દોરે એ માર્ગને જ તેની સફળતાનો ધોરી માર્ગ બનાવવામાં માબાપ, કુટુંબ, સમાજ તેને અનુકૂળતા ઊભી કરી આપશે, તો જે કાયમી સફળતા અને સિદ્ધિ અર્થે આપણે રઘવાયા થઈએ છીએ તે સહજ રીતે, કોઈ તાણ-ખેંચાણ, હોડ કે હાડમારી વગર આવી મળશે.

(૩૦૩, પન્નાવતી ડુપ્લેક્સ, સુંદરવન સોસાયટી, વાસણા, અમદાવાદ-૭. ફોન : ૯૯૦૪૧૫૭૯૩૯)

ગયે મહિને તમને મળ્યું : ચક્રધાર, અભિજીત વ્યાસ

કિંમત રૂ. ૪૦.૦૦

આવતે મહિને તમને મળશે : 'હા' કે 'ના', સાચો નિર્ણય લેવાની માર્ગદર્શિકા, સ્પેન્સર

જોન્સનના પુસ્તકનો ભાવાનુવાદ

આ આપણું જ 'વિચારવલોણું' છે તો ચાલો ને આપણે વિચાર કરીએ કે જીવનમાં સફળતા કેવી રીતે મળે છે? હા, સ્વ-વિકાસ કરવાથી! અને જીવનમાં એક સફળતા મેળવ્યા પછી આગળ શું કરવું જોઈએ? એ જ, બીજી સફળતા મેળવવા માટે પોતાનો વધુ વિકાસ સાધવાની શરૂઆત. આ માટેનો સૌથી સરળ રસ્તો છે : આપણે સતત નવું-નવું શીખતાં રહેવું જોઈએ અને આપણી આવડતોની ધાર કાઢતાં રહેવું જોઈએ તેમજ નવી નવી આવડતો પણ કેળવવી જ જોઈએ. ખરું ને!

મહાત્મા ગાંધી, સ્વામી વિવેકાનંદ, ધીરુભાઈ અંબાણી અને અમિતાભ બચ્ચન જેવા પોતપોતાના ક્ષેત્રના ખૂબ જ સફળ વ્યક્તિઓએ પણ કહ્યું છે કે, જે દિવસે વ્યક્તિ શીખવાનું છોડી દે છે તે દિવસથી તેની પ્રગતિ અટકી જાય છે. એટલે કે આપણે સતત આપણી આવડતોની ધાર કાઢતાં રહેવું જોઈએ અને નવું નવું શીખતાં રહેવું જોઈએ.

એક ગામમાં કાનજી નામનો એક યુવાન રહેતો હતો. કાનજી નોકરીની શોધમાં હતો. તેવામાં સરકારે જાહેરાત કરી કે તે ગામમાં રોડ બનાવવાનો હોઈ રસ્તામાં આવતા બિનજરૂરી ઝાડ કાપવા માટે માણસો જોઈએ છે. કાનજી તરત જ ત્યાં પહોંચી ગયો. તે શરીરે તંદુરસ્ત હતો, તેથી તેને તરત જ દરેક કપાયેલા ઝાડ દીઠ મહેનતાણા સાથે કામ મળી ગયું. તેને જરૂરી સાધનો આપવામાં આવ્યાં અને તે જ દિવસે તે કામે લાગી ગયો.

કાનજી ખૂબ જ ખુશ હતો અને ખૂબ જ ઉત્સાહમાં સરસ કામ કરી રહ્યો હતો. તે દિવસે તેણે ચાર ઝાડ કાપી નાખ્યાં. તેના પછીના દિવસે પણ તે એટલો જ ખુશ હતો અને ખૂબ જ ઉત્સાહમાં કામ કરતો હતો. પરંતુ તે દિવસે તે માત્ર ત્રણ જ ઝાડ કાપી શક્યો. ત્રીજે દિવસે તેનાથી એક ઝાડ કપાયું અને ચોથા દિવસે તો એક પણ નહીં. સવારથી તે કામ કરી રહ્યો હતો. પરસેવે રેબઝેબ થઈ ગયો હતો. તેવામાં ત્યાં સુપરવાઈઝર આવ્યા અને આવું જોઈને કાનજીને પૂછ્યું કે, કાનજી, આ શું? શા માટે ઝાડ કાપવાનું તારું પર્ફોમન્સ દિવસે ને દિવસે ઘટતું જાય છે? કાનજીએ જવાબ આપ્યો કે, સાહેબ, મનેય સમજાતું નથી. હું તો ખૂબ જ મહેનતથી કામ કરી રહ્યો છું, પરંતુ જુઓને દિવસે ને દિવસે ઓછાં ઝાડ કપાય છે.

સુપરવાઈઝર કારણ સમજી ગયા અને કાનજીને પૂછ્યું કે, તારા કામના કલાકો દરમ્યાન સમયાંતરે શું તું કુહાડીની ધાર કાઢે છે ખરો? કાનજીએ કહ્યું કે, કુહાડીની ધાર કાઢવી? ના સાહેબ, એ તો હું નથી કરતો. હું કામમાં એટલો વ્યસ્ત હતો કે મને

કુહાડીની ધાર કાઢવાનું યાદ જ ન આવ્યું. સુપરવાઈઝરે તરત જ કહ્યું કે, જો કાનજી, તારે પર્ફોમન્સ સુધારવું હોય તો સખત મહેનત કરવાની સાથેસાથે ધારદાર મહેનતની પણ જરૂર છે. જો તું સમયાંતરે કુહાડીની ધાર કાઢતો હોત તો તું વધુ સારું કાર્ય કરી શક્યો હોત!

આ વાર્તા ઉપરથી શું સમજાય છે? એ જ કે જીવનમાં ઈચ્છિત ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ સખત મહેનત (hard work) ની સાથેસાથે ધારદાર મહેનત (sharp work and smart work) કરવી પણ ખૂબ જ જરૂરી છે. અને ધારદાર મહેનત કરવા માટે આપણે સતત આપણી આવડતોની ધાર કાઢતાં રહેવું જોઈએ અને નવું નવું શીખતાં રહેવું જોઈએ.

શું તમે જાણો છો, ભગવાને આપણને જીવનમાં ઈચ્છિત ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂરી એવા ચાર સ્તંભરૂપી હથિયાર આપેલાં છે તે? હકીકતમાં આ ચાર હથિયાર એ આપણા જીવનમાં ચાર આધારસ્તંભ છે, જે નીચે મુજબ છે : (૧) આધ્યાત્મિકતાનો આંક (SQ) (૨) લાગણીઓનો આંક (EQ) (૩) શારીરિક આંક (PQ) (૪) બુદ્ધિનો આંક (IQ).

શારીરિક આંક દ્વારા તો આપણે માત્ર સખત મહેનત જ કરતા હોઈએ છીએ, જ્યારે ધારદાર મહેનત તો આધ્યાત્મિકતા, લાગણીઓ અને બુદ્ધિના આંક દ્વારા જ કરતાં હોઈએ છીએ. તો શું આપણે પણ કાનજીની જેમ આપણા આ ચાર સ્તંભરૂપી હથિયારોની ધાર બુઢી થવા દેવી કે જીવનને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે સતત તેની ધાર કાઢતાં રહેવું? યસ, આપણે આ હથિયારોની ધાર કાઢતાં જ રહેવું જોઈએ. આ ચારેય હથિયારોને તેજ અને મજબૂત રાખવા માટે આપણે માનસિક રીતે તૈયાર થવાનું હોય છે એટલે કે મનને આ માટે કેળવવાનું હોય છે. તો ચાલો, આપણે આ ચારેય આંક વિશે અને તેમને મજબૂત કેવી રીતે બનાવવા તેના વિશે થોડું સમજી લઈએ.

IQ = બુદ્ધિનો આંક : આ આંક દ્વારા તાર્કિક વિચારો કરવા, વિશ્લેષણ કરવું, અર્થઘટન કરવું, સરખામણી કરવી, નિર્ણય કરવો, પસંદગી કરવી, ન્યાય કરવો વગેરે જેવાં કાર્યો થતાં હોય છે. ગણિતના, વિજ્ઞાનના અને અન્ય કોયડા ઉકેલવા, ચેસ રમત, સતત નવું-નવું વાંચન, લેખન, હકારાત્મક ચર્ચા-ચિંતન, ભ્રમણ વગેરે દ્વારા આ આંકનો વિકાસ કરી શકાય છે. અત્યારે જાણે બધાં જ પોતાનો બુદ્ધિનો આંક વધારવાની હરીફાઈમાં ઊતરી ગયા છે, પરંતુ વિજ્ઞાનના એક સર્વે અનુસાર સફળ અને સુખી જીવન જીવવા માટે બુદ્ધિનો આંક વધારવાની સાથેસાથે લાગણીઓના આંકને સંતુલિત કરવો, આધ્યાત્મિકતાના આંકનો વિકાસ કરવો અને શારીરિક આંકને મજબૂત બનાવવો પણ અત્યંત આવશ્યક છે. આવો સમજીએ.

PQ = શારીરિક આંક : શારીરિક આંકને મજબૂત બનાવવા માટે પૂરતી ઊંઘ, ઉપવાસ, સાત્ત્વિક-પૌષ્ટિક આહાર, નિયમિત યોગાસન અને કસરતો વગેરે ઉપાયો છે, કારણ કે જો શરીર તંદુરસ્ત હશે તો જ મન પણ તંદુરસ્ત રહેશે.

EQ = લાગણીનો આંક : લાગણીનો આંક ચેક કરવા માટેનો સહેલો રસ્તો એ છે કે તમારે તમારા નજીકના વ્યક્તિઓ સાથે કેવા સંબંધો છે? જો તમારો લાગણીનો આંક સંતુલિત હશે તો તમારા દરેક વ્યક્તિ સાથેના સંબંધો લાગણીસભર જ હશે. અગાઉ આપણે ચર્ચા કરી તેમ આ આંકને સંતુલિત રાખવો ખૂબ જ જરૂરી છે, કારણ કે તેનો સીધો સંબંધ શરીર, મગજ તથા ચેતાતંત્ર સાથે છે. આ આંકને સંતુલિત કરવા માટેનો સરળ રસ્તો એક જ છે. તમારા પરિવારના સભ્યો, સગા-સંબંધી, મિત્રો, પાડોશી, સહકર્મચારી વગેરે સાથે તમારા આંતર-વ્યક્તિગત સંબંધોમાં અસરકારકતા લાવી દો. આ માટેનો એક સહેલો રસ્તો પણ છે જ. તમારી વાતચીતમાં હૂંફાળા શબ્દો, જેમ કે થેન્ક યુ, સોરી, પ્લીઝ, સરસ, વેલકમ વગેરેનો ઉપયોગ વધારવો.

SQ = આધ્યાત્મિકતાનો આંક : આધ્યાત્મિકતાનો આંક એટલે કે સ્વચ્છ, સ્પષ્ટ અને નિર્ભય વર્તન તેમજ સિદ્ધાંતો, આદર્શો અને નૈતિક મૂલ્યો સાથેનું જીવન. આધ્યાત્મિકતાના આંકનું મહત્ત્વ આપણે સૌ જાણીએ છીએ અને તેનો વિકાસ કરવાથી માણસના મનની શુદ્ધિ થાય છે. ટૂંકમાં કહીએ તો મન રિચાર્જ થાય છે. તેનો વિકાસ કરવા માટે યોગ, પ્રાણાયામ, પ્રાર્થના તથા મૌન માટે સમય ફાળવવો અને સિદ્ધાંતો, નૈતિક મૂલ્યો અને આદર્શો સાથે જીવન જીવવું આવશ્યક બને છે. જેમનો SQ ઊંચો હોય છે તેમનો EQ હંમેશા સંતુલિત રહેતો હોય છે, ઉપરાંત તેમનો IQ પણ પ્રમાણમાં સારો જ હોય છે. આથી જ ઊંચા SQ વાળી વ્યક્તિઓ જેવી કે સ્વામી વિવેકાનંદ કે મહાત્મા ગાંધી સફળ અને મહાન વ્યક્તિઓ તરીકે આજે સમાજમાં ઉચ્ચસ્થાને બિરાજમાન થયેલા છે. આ આંકનો વિકાસ કરવા માટેનો રસ્તો એ છે કે તમારું વર્તન સ્વચ્છ, સ્પષ્ટ અને નિર્ભય હોવું જોઈએ તેમજ જીવન સિદ્ધાંતો, નૈતિક મૂલ્યો અને આદર્શો સાથેનું હોવું જોઈએ.

યુવા મિત્રો, જીવનમાં ઈચ્છિત ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા માટે ભગવાને આપેલ જરૂરી એવા ચાર હથિયાર : આધ્યાત્મિકતાનો આંક, લાગણીઓનો આંક, શારીરિક આંક અને બુદ્ધિના આંકને ખૂબ જ પાવરફૂલ બનાવી દો. ત્યારબાદ આ પાવરફૂલ આંકરૂપી હથિયાર તમારા દરેક ધ્યેયને ખૂબ જ સરળતાથી પ્રાપ્ત કરી જ આપશે. અને સૌથી અગત્યનું, તમને જીવન જીવવાની ખૂબ જ મજા આવશે.

(લેખક માસ્ટર ટ્રેનર અને મોટિવેશનલ સ્પીકર છે.)

(ડી-૩૦૧, સમર્પણ ટાવર, પ્રભાત ચોક, ઘાટલોડિયા, અમદાવાદ-૬૧.)

૩. મરવું કે જીવવું?

રણછોડ વી. પરમાર

પપ્પાને જોવી છે ભારત અને પાકિસ્તાનની ક્રિકેટ મેચ, મમ્મીને જોવી છે સાસુ-વહુના ઝઘડાવાળી સિરીયલ અને પપ્પુને જોવી છે અકબર-બિરબલની ભરપૂર મનોરંજનવાળી શ્રેણી. પપ્પા અને મમ્મીની હોંશાતુસીમાં ખબર નહીં, પપ્પુને શું જોવાનું થાય છે? મહાભારતની કથા અને વગર એકાદશીનો ઉપવાસ ના થાય તો સારું.

પપ્પાને રવિવારની ઉજવણી સ્વરૂપે આજે મોડે સુધી ઊંઘી રહી, ઊઠ્યા પછી નહાઈ-ઘોઈ તૈયાર થઈ, થોડુંક જમીને પછી કોઈ સરસ હિંદી ચલચિત્ર જોવા જવું છે. મમ્મીને આજે રસોડામાં કશી માથાકૂટ કરવી નથી અને કોઈ હોટલમાં જમીને સાંજ પહેલાં સપ્પીના ઘેર માનેલા આનંદના ગરબામાં હાજરી આપવા જવું છે. પપ્પુનો વિચાર આજ સવારે વહેલા ઊઠી, નહાઈ-ઘોઈ, ચા જોડે ભારે નાસ્તો કરીને શેરીના મિત્રો સાથે આખો દિવસ ક્રિકેટ રમવા જવાનો હતો. વહેલા તો ઊઠી શકાયું, ચા પણ જાતે થોડીક બનાવી લીધી પણ રમવા તો નાસ્તા વગર જ જવું પડશે. મેચ પતાવી પાછો ફરશે ત્યારે ઘેર તાળાચંદને મલકાતા જોઈ દાબેલી-ફાબેલી ખાઈને આખો દહાડો કાઢવો ના પડે તો સારું.

પપ્પાની મનીષા છે કે પપ્પુ સરસ મજાનું ભણીગણીને ડોક્ટર બને, મમ્મીની પોતાની આ અંગે કોઈ સ્વતંત્ર ઈચ્છા નથી એટલે પતિના પગલે થોડું થોડુંક એવું માને છે - દીકરો ડોક્ટર બને તો સારું. કારણ કે ડોક્ટર બન્યા બાદ કમસે કમ પોતાના બાપનો કોઠાકબાડાવાળો ધંધો તો સંભાળવો ના પડે! પપ્પુની ઈચ્છા આમ જુઓ તો શિક્ષક બનવાની છે તેથી એ ના ભણી શકે તેવાં બાળકોને રસ લઈને થોડુંક ભણાવી શકે. ખબર નહીં એનામાં આવા પરગજુ સંસ્કાર ક્યાંથી આવ્યા હશે?

પપ્પા, પપ્પુ માટે પોતાના ધંધા-રોજગાર સાથે હોડ બકી શકે, ખાસ તો કોઈ ગર્ભશ્રીમંતની દીકરી પોતાના ઘરમાં લાવવા માંગે છે. મમ્મી, એવી સેવા કરી શકે તેવી કોઈ સુશીલ કન્યા લાવવા માંગે છે (માલદાર નહીં હોય તો ચાલશે). પરંતુ પપ્પુનું તો મન મળી ગયું છે ત્રીજી પોળમાં રહેતી સુજાતા સાથે. હવે સુજાતા નથી કોઈ માલેતુજારની પુત્રી કે નથી કોઈ સાદી-સીધી છોકરી. એ તો બોલે છે ધાણીકૂટ અંગ્રેજ અને જન્સનું પેન્ટ એ ચોવીસે કલાક પહેરી રાખે છે. જો કે વડીલોનું પૂરેપૂરું માન જાળવે છે. પણ એ હજુ આખી પોળમાં કોઈના ધ્યાનમાં આવ્યું નથી તો પપ્પુની માતાને ક્યાંથી સમજાશે? સમજાય તો સારું ... એક ખાસ વાત કહેવાની રહી ગઈ. સુજાતા ય શિક્ષક બનવાનું ધારે છે, એના પ્રિયતમની જેમ. વાંધો કેવળ એક જ છે, બંને પોતાના માતાપિતાની સંમતિથી ઘરસંસાર શરૂ કરવા માંગે છે.

પપ્પુના ઘરની આસપાસ ટોળે વળેલા લોકોને એ સમજાતું નથી કે પપ્પુએ આવું પગલું કેમ ભર્યું? એના પપ્પાએ એને કેટલું સારું શિક્ષણ આપ્યું, પાણી માંગે ત્યાં દૂધ હાજર કર્યું, સાઈકલને ઠેકાણે બાઈક લાવી દીધું, મેડિકલનું પૂરું થાય પછી તો ગાડી ય લાવી આપવાના હતા. અરે છેલ્લા રવિવારે પેલા શેરદલાલની છોકરી જોવા ગયેલા, ડોક્ટર બન્યા બાદ લગનનું નક્કી જ હતું. છોકરી ના ગમતી હોત તો ના-બા પાડે કે નહીં? આવા આવા કેટલાય પ્રશ્નો આજુબાજુની પાંચ પોળ સુધી ફેલાઈ ગયા છે. ત્રીજી પોળમાં બે આંખો ટપ ટપ આંસુ પાડી રહી છે. એની સામે સળગતો સવાલ ખડો થયો છે, જીવવું કે મરવું?

આ એક પપ્પુની વાત નથી. સમાજમાં આવા ઘણા પપ્પુ જોવા મળે. સાવ સીધી-સરળ લાગતી આ વાર્તામાં વચ્ચે ઘણા પ્રશ્નો છે, ખાલી જગ્યાઓ છે, અભાવ છે, પરસ્પરની સમાજ-હૂંફની ગેરહાજરી છે. પપ્પુના ઉછેરથી શરૂ કરીને એનું બાળપણ, એની ઈચ્છાઓ, ઈચ્છા સામેના અવરોધો, માતા-પિતાનાં વલણ, ખૂલીને વાત નહીં કરવાનું વાતાવરણ, પરામર્શનનો અભાવ, શિક્ષણ તો ખરું - પણ તે જીવનોપયોગી ખરું?? શા માટે અંતિમવાદી કૃત્ય? આ પ્રશ્નો આપણા જ છે, આપણે જ એને ઉકેલવાના છે, હૂંફાળું-સુરક્ષિત વાતાવરણ ઊભું કરવાનું છે.

(૧૬૭૮/૨, સેક્ટર-૨ડી, ગાંધીનગર)

૪. 'કભી હા ... કભી ના' થી બચવા 'બ્રાન્ડ' બનાવો ...

સંજય થોરાત

આપણે બધાંને 'ઓળખતા' હોઈએ છીએ, પણ શું પોતાની જાતને ઓળખીએ છીએ? આપણા પ્લસ પોઈન્ટ કયા? આપણા માઈનસ પોઈન્ટ કયા? અને જો એ જ ખબર ના હોય તો પછી આપણી 'બ્રાન્ડ' ક્યાંથી બને? અને જો એ ન બને તો શું થાય?

આપણે અખબારનું નામ લઈએ એટલે નજર સમક્ષ શું આવે? મોબાઈલ શબ્દ બોલતાં જ નજર સામે કયા કયા મોબાઈલ ફોન દેખાય છે? સ્કૂલ-કોલેજના મનગમતા શિક્ષક એવું કહીએ એટલે કોણ નજર સમક્ષ તરી આવે છે? મિત્ર બોલીએ એટલે કોણ મનમાં આવે? અને ગર્લફ્રેન્ડ કહીએ એટલે કોનો ચહેરો તરવરે? હવે આ પ્રશ્નોના જવાબ આપતી વખતે ઘણા બધા ચહેરા દેખાયા હશે, ખરું ને?

હવે, આ પ્રશ્ન જરા જાતને જ પૂછો, તમે એક વ્યક્તિ તરીકે કેવા છો? આ પ્રશ્ન સાથે તમને તમારી કેવી ઈમેજ દેખાય છે? તમને થશે કે જિંદગી જીવવા સાથે આને શું લેવાદેવા? કયું છાપું ગમે ને કયો મોબાઈલ ગમે? એને અને આપણે શું સંબંધ? જિંદગીના

એક મુકામ પર આ વાત અવશ્ય ચેક કરવી પડે છે, ખાસ કરીને કેરિઅર અને લાઈફ પાર્ટનર ... આ પ્રશ્નના જવાબ જો યોગ્ય મળી ગયા તો જિંદગી જાનદાર છે અને જો નહીં તો ...

એક વર્તમાનપત્ર અથવા મોબાઈલ કેટલાંય વર્ષો સુધી અનેક ચઢાવ-ઉતાર જોયા બાદ પણ પોતાની ક્વોલિટીને લીધે એક ઈમેજ બનાવી સ્પર્ધામાં ટકી રહે છે અને એટલે જ એ વસ્તુનો ઉલ્લેખ થતાં એ વિશિષ્ટ નામ તરત જ જાહેર આવે છે. આજની ભાષામાં વાત કરીએ તો એણે પોતે ઊભી કરેલી એની 'બ્રાન્ડ.'! અને આ જ વાત માણસના કિસ્સામાં લાગુ પડે છે.

જ્યારે મિત્રની વાત કરીએ અને જે વ્યક્તિ નજર સમક્ષ આવી જાય, જે આપણને ગમતી, મદદ કરનારી, ઓળખાણ ધરાવનારી, આપણા દોષ જાણીને પણ સહન કરી પ્રેમ કરનારી એવી જ હશે!! શિક્ષક કહીએ એટલે કાયમ ઉત્સાહથી ભણાવનાર, અધરા દાખલા સહેલા કરી ગણાવનાર, વિદ્યાર્થીને પ્રેમ કરનાર અને એટલે આપણે એમને આદર આપીએ છીએ. એમના વિષે આપણા મનમાં એટલો પ્રેમ હોય છે કે વર્ષોનાં વર્ષો બાદ મળીએ તોય એમાં કોઈ ઓટ આવે નહીં.

બ્રાન્ડનું પણ એવું જ હોય છે, કોઈ બ્રાન્ડની વેલ્યુ ઘટતી નથી પણ દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. આપણે જ્યારે પોતાની બ્રાન્ડ વેલ્યુ ક્રિએટ કરીએ છીએ ત્યારે જિંદગી જીવવાનો ઉત્સાહ બેવડાય છે. કેરિઅરના ટર્નિંગ પોઈન્ટ પર જો બ્રાન્ડ બનવાની દિશા નક્કી હોય તો ગાડી સડસડાટ દોડે છે, પણ જો એમાં ખોટાં સ્ટેશન કે રેડ સિગ્નલ આવે તો એ જ પાટા ઉપર સૂઈ જતાં બિરાદરો આપણી વચ્ચે ઉપલબ્ધ છે.

તમારી ઈચ્છા, અપેક્ષા, ડિમાન્ડ બધું જ વાજબી હોય તો પરિવાર તમારી સાથે હશે, ક્રિકેટર બનવું હશે ને જો આઈ.પી.એલ. લેવલનો ન થાય તો પરિવાર શું કરશે? એટલે ક્યાં તો પરફોર્મન્સ આપો અથવા લાઈન બદલો. પણ થાય છે એવું કે યુવાનોને પોતાની બ્રાન્ડ વેલ્યુ બનાવવાની જગ્યાએ બીજાની દેખાદેખીમાં મહેનત-પ્રયત્ન-ધગશને જોવાની જગ્યાએ એના કિર્તી, સંપત્તિ અને પ્રસિદ્ધિ જુએ છે, અને પોતે જ્યારે એ નથી કરી શકતા તો ક્યાં તો આડા માર્ગે ચઢી જાય છે અથવા તો જીવન ટૂંકાવી નાખે છે.

હમણાં જ અમદાવાદમાં રેડિયો મિર્ચિના આર.જે. કુણાલની પત્નીની આત્મહત્યા એ નરી ગ્લેમરસ લાઈફ સ્ટાઈલ અને વર્ચ્યુલ લાઈફનું ગ્રેટ ઉદાહરણ છે. કોઈકથી અંજાઈને એને સમર્પણ કરવા કરતાં પોતાની બ્રાન્ડ ઊંચકવામાં સદાય ફાયદો છે એવું કોણ સમજાવે? બ્રાન્ડ ઈમેજ અને દેખાવ માટે સચિન તેદુંલકર અને વિનોદ કાંબલીનું ઉદાહરણ શ્રેષ્ઠ કહેવાય. એક ક્રિકેટનો ગોડ બની ગયો અને બીજો બધું જ હોવા છતાં જુદા માર્ગે ચઢી જતાં ટીવી શોમાં ગતકડાં કરતો દેખાય છે.

(અનુસંધાન માટે જુઓ પાના નં. ૩૩)

કવિતા

હવે આપો હોંકારો હરિ ...

હરિ અમે તમને મળવા હરખ હરખ દોડ્યાં
અવળું, અડધું, આખેઆખું આવડે તેવું દોડ્યાં
અહીં જોયું, તેમ જોયું, બધે ય તમને ખોળ્યા
ક્યાં રે તમારો મુકામ, અમે પરપોટા ફોડ્યા.
હવે આપો હોંકારો હરિ, આપો રે ઝંધાણી
શોધતા તમને ખૂટી ગયાં છે જીવતરનાં પાણી
હરિ અમે તમને મળવા હરખ હરખ દોડ્યાં ...
હરિ તમે અનુપમ અનુરાગી અમે માયાના લોભી
નકરી કીધી વેઠ, વેઠની પોટલી બાંધી, એવા લોભી
મંદિર પૂજ્યાં, જાતભાતની બાધા-આખડી કીધી
ક્યાં રે તમે સંતાયા, અલખ નિરંજન જોગી
હવે આપો હોંકારો હરિ, આપો રે ઝંધાણી
કેવો દઈએ સાદ કે અમારી ખૂટી ગઈ છે વાણી
હરિ અમે તમને મળવા હરખ હરખ દોડ્યાં ...
અરજ આટલી કીધી આજ તમને પોતાના જાણી
હવે આપો હોંકારો હરિ, આપો એ ઝંધાણી ...

પ્રજ્ઞા પટેલ

(પ્લોટ નં. ૧૬૮૭/૧, સેક્ટર-૨ ડી,
ગાંધીનગર-૩૮૨૦૦૨. મો. ૯૮૨૫૪૩૮૩૯૪)

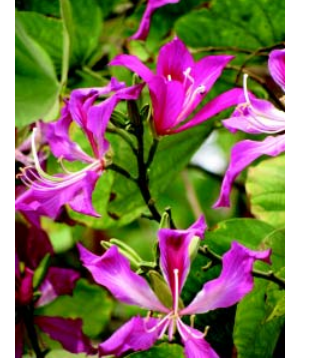
ગઝલ

એમ લાગે કે અટકવા જેવું છે,
મન કહે એ રસ્તે વળવા જેવું છે.
રોજના લોહી ઉકાળા ના ગમે,
કંઈ નિવારણ આનું કરવા જેવું છે.
આગવા અંદાજથી આપે સલાહ,
સાલું આ માણસથી બચવા જેવું છે.

આપણું બેઠાડું જીવન થઈ ગયું,
મનને પણ ફરસદમાં ધસવા જેવું છે.
કંઈ દિશામાં છે પવનની ગતિ જુઓ,
એ દિશામાં દોસ્ત વળવા જેવું છે.
આંખ બંને પક્ષની લડતી રહી,
આપણે ચૂપચાપ ઊઠવા જેવું છે.

- નીલેશ પટેલ

(સાયણ-ઓલપાડ રોડ, મુ. પરીઆ, પો. સાયણ,
તા. ઓલપાડ, જિ. સુરત-૩૯૪૧૩૦. મો. ૯૯૦૯૬૩૨૨૯૧)

ધરતી માથે શણગાર સજી, પુષ્પોનો પમરાટ ભરી
 વસંત આવી વસંત આવી, સૃષ્ટિનો શણગાર લાવી ... - વસંત આવી ...
 કોયલ ટહુકે આમ્ર કુંજે, મધુર શરણાઈનો નાદ ગુંજે
 વનરાજીમાં ભ્રમર ગુંજે, નાદે એના મનડું મલકે ... - વસંત આવી ...
 વસંત આવી, વસંત આવી, પ્રેમપુષ્પોનો વૈભવ લાવી
 તનમનમાં આશા પ્રગટાવી, આનંદની રસલ્હાણ લાવી ... - વસંત આવી ...
 આભે વિહરતા વિહંગોમાં, ને ધરા પર નવયૌવનમાં
 ચેતનોલ્લાસ લાવી, ધરતીનો ધબકાર લાવી ... - વસંત આવી ...
 નવયૌવનમાં નવરસ છલકે, અંગે અંગ ઉમંગ છલકે
 પ્રેમરસનો પ્યાલો ભરી, મદહોશ કરવા વસંત આવી ... - વસંત આવી ...
 સપનાં સજાવવાની મોસમ આવી, દિલના દર્દની દવા લાવી
 રંગ તરંગને નયને ભરી, તરસ છીપાવવાની મોસમ આવી ... - વસંત આવી ...

રમણલાલ એમ. શ્રીમાળી

(૬૯૫, એકતા કોલોની, સેક્ટર-૨૭, ગાંધીનગર. મો. ૯૮૭૯૪૫૬૫૧૭)

અમારે જોઈએ છે માનવો

ત્રણ અબજ માણસો હોવા છતાં	જે વ્યવહારુ વધુ હોય
અમારે થોડાક માનવો જોઈએ છે.	અને આત્મસંતોષી ઓછા હોય.
અમારે જોઈએ છે માનવો,	અમારે જોઈએ છે માનવો,
જે અનેકવાર નિરાશા મેળવ્યા છતાં પણ	જે પોતાના હાથ મુકકાબાજીને બદલે
શ્રદ્ધા રાખે.	મદદ માટે લંબાવવા તત્પર હોય.
અમારે જોઈએ છે માનવો,	અમારે જોઈએ છે માનવો,
જે કોઈને અન્યાય થતો હોય	જેમની 'હા' એટલે હા
ત્યારે ચૂપ ન રહે.	અને 'ના' એટલે ના.
અમારે જોઈએ છે માનવો,	અમારે જોઈએ છે માનવો,
જે લેવા કરતાં	જેમની આસ્થા બીજાને ઊંચે ઉઠાવતી હોય
આપવાનું પસંદ કરે.	અને તેમને જીવન તરફ સક્રિય બનાવે.
અમારે જોઈએ છે માનવો,	અમારે જોઈએ છે માનવો,
જેમને અક્ષરોનો વળગાડ ઓછો હોય	જેથી ભવિષ્ય, ભૂતકાળ કરતાં,
અને વીરોચિત સત્વ વધુ ધરાવતા હોય.	વધુ માનવીય થાય.
અમારે જોઈએ છે માનવો,	

માર્ટીન ગૂટલ

(મુક્તાનુવાદ : સુરેશ સોની, રાજેન્દ્રનગર-૩૮૩ ૨૭૬)

૧. આપણે જાગીએ

હર્ષદ માવાણી

આપણે ત્યાં કહેવત છે કે તમે ઘોડાને તળાવ સુધી લાવી શકો પરંતુ પાણી પીતો ન કરી શકો. જે મનુષ્ય સૂતેલો છે તેને જગાડી શકાશે, પરંતુ જે સૂવાનો ઢોંગ કરે છે કે જેને જાગવાની ઈચ્છા જ નથી તેને નહીં જગાડી શકાય. નિદ્રાવાન મનુષ્યને જ્યાં સુધી એ વાતનું ભાન-બોધ નહીં થાય કે તે સૂતેલો છે ત્યાં સુધી તેની જાગવાની શક્યતા પણ નહિવત છે.

કાયદાઓથી સમાજને સુધારી શકાતો નથી. બાળલગ્ન અને દારૂબંધીના કાયદા આનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. કોઈ પણ દિશામાં આપણે પગલું ભરીએ તે પહેલાં આપણને એ વાતનો ખ્યાલ હોવો ખૂબ જરૂરી છે કે આપણે ક્યાં છીએ અને આપણું પ્રથમ પગથિયું કઈ દિશામાં પડશે. આપણા સમાજની સ્થિતિ અત્યારે આ પ્રમાણે છે :

- (૧) અહીં ફૂલનદેની જેવી ડાકુરાણી સંસદ સભ્ય બની જાય છે અને જેને ઉત્તમ કાર્યો માટે મેગ્સેસે એવોર્ડ મળેલ છે તેવાં કિરણ બેદી ચૂંટણી હારી જાય છે.
- (૨) પ્રિન્ટ મીડિયા અને ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયા મહત્તમ સમય નકારાત્મક માહિતીનો મારો ચલાવ્યા કરે છે.
- (૩) બાળકોની સ્થિતિ અત્યંત દયાજનક છે. તેમના પર જરૂરી ધ્યાન બિલકુલ આપવામાં આવતું નથી, ગરીબ વર્ગમાં સાધનના અભાવે, ધનિક વર્ગમાં સમયના અભાવે અને ફેશનના ભાગ રૂપે. ઉચ્ચ વર્ગનાં બાળકો આયા-નોકરોના હવાલે થાય છે. બાળમજૂરી સામાન્ય બાબત છે, યૌનશોષણનો પણ ભોગ બને છે. એક વિકસિત દેશમાં ભારતીય મૂળના માતા-પિતાના સંતાનને ઘરમાં જ ગુંગળામણ-ત્રાસદાયક વાતાવરણ લાગવાથી ત્યાંની સરકારે તેનો કબજો લઈ લીધો હતો. આપણે ત્યાં થોડું ધ્યાન આ દિશામાં ગયું છે.
- (૪) સ્ત્રીઓ પ્રત્યે આજે પણ સન્માનપૂર્વક વ્યવહાર નથી થતો અને જો તે પુત્રને જન્મ ન આપી શકે તો તેણે કેટકેટલાં અપમાન સહવા પડશે તે એક અનુમાનનો જ વિષય છે. સો શિક્ષક બરાબર એક માતા કહેવાય, જ્યારે માતાઓની સ્થિતિ જ બદતર હશે તો વિકાસ તો બહુ દૂરની વાત થઈ, આપણે અધોગતિ તરફ જ જઈશું.
- (૫) શિક્ષણ : આપણે ત્યાં અંગ્રેજોએ દાખલ કરેલી શિક્ષણ વ્યવસ્થા આમુલ પરિવર્તન માંગે છે. શિક્ષણનો મૂળભૂત ઉદ્દેશ વ્યક્તિમાં પડેલી સંભાવનાઓને બહાર લાવવાનો છે. જ્યારે આપણે તેમના મગજ માહિતીઓથી જ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દઈએ છીએ, પછી ભલેને એ માહિતી સાવ કચરા જેવી હોય. જ્યારે વિદ્યાર્થી સ્કૂલ કે કોલેજમાંથી બહાર

નીકળે છે ત્યારે તે પોતાના પગ પર ઊભો રહેશે એવો આત્મવિશ્વાસ તેને જરાપણ નથી હોતો.

(૬) ન્યાયતંત્ર : સુપ્રિમ કોર્ટના જસ્ટીસ શ્રી ભગવતીએ કહ્યું હતું કે આપણી ન્યાય પ્રણાલી પડી ભાંગવાના આરે આવી ગઈ છે. હજારો નહીં બલકે લાખો કેસનો ભરાવો થઈ ગયો છે અને એમાંથી ક્યારે બહાર નીકળી શકાશે તે વાતની કોઈ જ ગેરન્ટી નથી. જે સમાજમાં ભ્રષ્ટ અને ચોર લોકોને પ્રોત્સાહન મળે તેવું વાતાવરણ હોય ત્યાં ખલનાયકોની જ બહુમતી રહેવાની.

(૭) મહાન ચિંતક રાદ્રે ટેઈલરના મત અનુસાર ઈ.સ. ૨૦૫૦ની આસપાસ આપણો સમાજ એક પશુવાડો (દોરની ગમાણ) બની જશે, જ્યાં નૈતિક મૂલ્યોની કોઈ જ દરકાર નહીં હોય. માત્ર પશુતા અને પશુતા સિવાય કશું નહીં. અત્યંત લાંબાગાળાના આધ્યાત્મિક કુપોષણથી આ પરિસ્થિતિ આવવાની છે.

(૮) આજના યાંત્રિક યુગમાં મનુષ્ય પોતે પણ એક યંત્રનો પૂરજો બની ગયો છે. પછી ભલે તે સામાન્ય કામદાર હોય કે મેનેજર કે પછી સી.ઈ.ઓ. યાંત્રિકીકરણમાં તેણે કશું વિચારવાનું આવતું નથી. યંત્રો બરાબર ચાલે છે, ઉત્પાદન થાય છે અને વિતરણ વ્યવસ્થા મુજબ વિતરણ થાય છે, એટલું જ જોવાનું છે. તે તેની જીવંતતા ગુમાવતો જાય છે. તેનું સ્થાન એક કઠપૂતળી જેવું બની ગયું છે. વહેલો મોડો તે કંટાળા અને ડિપ્રેશનનો ભોગ જ બની રહેશે.

આ પરિસ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવા માટે - બદલાવ લાવવા માટે -

(૧) આપણે પાયાની સમજ કેળવવી પડશે કે વ્યક્તિગત આવક કરતાં વ્યક્તિગત સંતોષની Per Capita Income To Per Capita Contentment ની વધુ અગત્ય છે. રાષ્ટ્રીય કુલ ઉત્પાદન કરતાં રાષ્ટ્રીય સુખાકારી વધુ જરૂરી છે - Gross National Production To Gross National Happiness. આપણા પડોશી દેશ ભૂતાને આ સિદ્ધાંતને અમલમાં મૂકેલ છે.

(૨) નકારાત્મક પરિબલોને મજબૂત થતાં રોકવા રહેશે. પ્રિન્ટ અને ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયા સ્વયંભૂ શિસ્ત પાળે તે અગત્યનું છે.

(૩) સ્વયંસેવી સંસ્થાઓએ આગળ આવી લોકોના વિચારોમાં પરિવર્તન આવે અને નૈતિક મૂલ્યોનું પુનઃસ્થાપન થાય તે દિશામાં વધુ સઘન પ્રયત્નો કરવા રહેશે. 'વિચારવલોણું' જેવી સંસ્થાઓના પ્રયત્નો હિમશીલાની ટોચ સમાન છે.

(૪) ભ્રષ્ટ લોકોનો સામાજિક બહિષ્કાર કરવો જોઈએ.

(૫) ધાર્મિક સંસ્થાઓએ આજે ધર્મને જ વેપાર-ધંધો બનાવી દીધો છે. ગણીગાંઠી સંસ્થા લોક કલ્યાણના કાર્ય કરે છે. બાબાઓ-ધર્મગુરુઓ બની ગયા છે અને લોકોને પોતાની જાળમાં ફસાવતા જાય છે.

(૬) આ બધું આપણે ત્યારે જ કરી શકીશું જ્યારે લોકોમાં જ દઢ ઈચ્છાશક્તિ જાગે. આ માટે દરેક શહેર, ગામોમાં સુયોગ્ય પગલાં ભરવા માટે એક્શન ગ્રુપો તૈયાર કરવા પડશે. આ ગ્રુપોએ એક સમયબદ્ધ એક્શન પ્લાન બનાવવો જરૂરી છે અને તેથી ય વધુ જરૂરી તેના અમલીકરણ માટે તૈયાર કરવાનું. આમ તો આ વાતોનાં વડાં કર્યા હોય તેવું જ લાગશે, પરંતુ આ અશક્ય નથી અને આના સિવાય આપણી પાસે બીજો વિકલ્પ પણ નથી. કંઈક અકસ્માત થઈ જાય અને બધું બરાબર થઈ જાય એવી આશા બુદ્ધિમાનોએ તો ન જ રખાય.

(૬, પ્રકાશ સોસાયટી, નિર્મલા કોન્વેન્ટ સામે, રાજકોટ. ફોન : ૦૨૮૧-૨૫૭૩૩૮૦)

૨. બાળપણ વિનાનાં બાળકો

રણછોડ શાહ

આજના 'નાનું કુટુંબ, સુખી કુટુંબ'ના જમાનામાં બાળકોની સંખ્યા ઘટી રહી છે. નાના કુટુંબ દ્વારા વસ્તીવધારો ઓછો કરી શકાય તે ધારણા સાચી પડી રહી છે. તો સાથે સાથે બાળકો ખૂબ ઝડપથી કિશોર કે તરૂણ બની જાય તેની વાલીઓને તાલાવેલી લાગેલી હોય છે. આજે જ્યારે બાળકોની સંખ્યા ઘટી રહી હોય અને બાળકો જેટ પ્લેનની સ્પિડથી મોટા થાય તેવી વાલીઓની સમજ કે વૃત્તિ હોય ત્યારે બાળકો તેમનું બાળપણ ગુમાવે તે સ્વાભાવિક છે. અત્યંત નાનું કુટુંબ 'બાળકકેન્દ્રી' બને છે. સૌનું ધ્યાન માત્ર અને માત્ર કુટુંબના બાળક ઉપર હોય છે. સૌ તેમની અધૂરી મનોકામનાઓ તે દ્વારા જ પૂર્ણ થાય તે પુરવાર કરવાની હોડમાં લાગી ચૂક્યા હોય છે. દાદા-દાદી, પપ્પા-મમ્મી કે નાના-નાની જે ન કરી શક્યા તે તમામ સિદ્ધિઓ બાળક પ્રાપ્ત કરે તેવી આશા અને આકાંક્ષાઓ સાથે બાળઉછેરની પ્રક્રિયા થઈ રહી છે.

સૌ પ્રથમ તો બાળક અભ્યાસકીય પ્રવૃત્તિઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ રહે તે માટે શાળાકીય તથા વધારાના શિક્ષણ (ટ્યુશન) ની ખૂબ કાળજીપૂર્વક તૈયારી કરાવવામાં આવે છે. ગૃહકાર્ય, વર્ગકાર્ય વ્યવસ્થિત સમયબદ્ધ રીતે અને સંપૂર્ણપણે પૂર્ણ થવું જ જોઈએ તેવો વડીલોનો મનસૂબો ઘડાઈ ચૂક્યો છે. શાળા કે ટ્યુશનમાંથી બાળક ઘેર આવે કે તરત જ આ સૌ 'મહાનુભાવો' ત્યાં શું થયું કે કર્યું તે જાણવા કાગની ડોળે રાહ જોઈને બેઠા હોય છે. કેટલીક મમ્મીઓ તો શાળાના દરવાજે બાળકનું દફતર ફંફોળી શાળામાં શું શું શીખવવામાં આવ્યું કે કેવું ગૃહકાર્ય આપ્યું છે તે તપાસવા માંડે છે. સાત કે આઠ તાસ દરમિયાન શિક્ષકે શું શું કરાવ્યું તેની તલસ્પર્શી માહિતી પ્રાપ્ત કરવા ઉતાવળી થઈ જાય છે. એકાદ શિક્ષક ન આવ્યા હોય અથવા શાળાની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં એક તાસ ફાળવાયો હોય તે 'શાળા બરાબર

નથી'નું લેબલ તરત જ મારી દે છે. આ પરિસ્થિતિમાંથી બાલમંદિરનાં બાળકો પણ બાકાત નથી. ક્યારેક શિક્ષકથી નોટ તપાસણી કાર્યમાં નાનકડી ભૂલ રહી ગઈ હોય તો શિક્ષક સાથે ઝઘડવામાં આવા વાલીઓ ગૌરવ અનુભવે છે. આજે તો મેં શિક્ષકનો બરાબર ઉધડો લઈ નાંખ્યો તેમ કહેવામાં સંકોચ અનુભવતા નથી. બાળક અભ્યાસમાં પ્રથમ ક્રમે જ રહેવો જોઈએ તે માટે કેટલાક વાલીઓ તેના ઉપર જે જોરજુલમ કરવો પડે તે કરવામાં પાછું વળીને જોતા નથી. આ ઘેલછાને કારણે રોજ વર્તમાનપત્રોમાં ક્યાંક ને ક્યાંક વિદ્યાર્થીઓ 'આપઘાત' કરતા હોવાના સમાચારો દુઃખી હૃદયે વાંચવા પડે છે.

'બાળકેન્દ્રી' કુટુંબમાં બીજી ગૌરવશાળી વાત એ ગણવામાં આવે છે કે બાળક રમતગમતમાં પ્રથમ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે. શાળામાં રમતગમતનો દિવસ હોય તો જે તે રમતમાં બાળકે પ્રથમ ત્રણમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરવું જ જોઈએ. 'મેડલ' મેળવવો જ જોઈએ. એ મેડલને બેઠક ખંડમાં મૂકી સૌને બતાવવામાં અભિમાન અનુભવતાં અનેક કુટુંબો છે. અરે, મેડલ સાથે તરત ફોટો પાડી 'વોટ્સએપ' ઉપર સગાવહાલા અને મિત્રોમાં ફરતો કરી દેવામાં આવે છે. બાળકને 'રેસનો ઘોડો' સમજી જેટલો ઝડપથી અને વધુ દોડાવવામાં આવે તેવા તમામ પ્રયત્નો કરવામાં કોઈ કસર છોડવામાં આવતી નથી.

તો બાળક સહઅભ્યાસ પ્રવૃત્તિમાં પાછળ રહે તે કેમ ચાલે? નિબંધ સ્પર્ધા, વિજ્ઞાનમેળા, બાહ્ય પરીક્ષાઓ, સંગીત સ્પર્ધા, ચિત્ર સ્પર્ધા કે નાટ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં પણ બાળકે ફરજિયાતપણે ભાગ લેવો જ જોઈએ તેમ સૌની ગ્રંથિ થઈ ચૂકી છે. આ તમામ સ્પર્ધાઓમાં પણ બાળક વિજેતા જ બનવો જોઈએ અને શક્ય હોય તો પ્રથમ સ્થાને જ હોવો જોઈએ. આ શાળાકીય સ્પર્ધાઓમાં પણ શિક્ષકો તરફ ક્યારેક તો અવિશ્વાસની નજરે જોવામાં આવે છે. કેટલાક વાલીઓ તો સામાન્ય સ્પર્ધાઓ માટે અગાઉથી બાળકોને તૈયાર કરી ખૂબ મહેનત કરાવતા નજરે પડે છે. ક્યારેક તો આ સ્પર્ધાના સ્પર્ધકો બાળકો છે કે વાલીઓ? તે નક્કી કરવાનું પણ કઠિન બને છે. આ સ્પર્ધાના નિયમો અને ધોરણો કયા કયા છે તેનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી પોતાના બાળકને વિજેતા બનાવવામાં પાછીપાની કરતા નથી.

વડીલો પોતાનાં જીવનનાં પાનાં ફેરવે તો તેમને સમજાશે કે પોતે કઈ કઈ પ્રવૃત્તિઓમાં અગ્રેસર હતા? અભ્યાસમાં તેમની કેવી સ્થિતિ હતી? બહુ જ ઓછા લોકો એવા હશે કે તેઓ હોંશે હોંશે શાળામાં ગયા હશે. મોટે ભાગે તો મોટેરાંઓ મોકલતા એટલે શાળામાં જતા. શાળાએથી પરત આવી દફતર એક બાજુએ ફેંકી સોસાયટી કે ફળિયામાં રમવા નાસી જતા વડીલો તેમનું બાળપણ કેમ ભૂલી જતા હશે તે એક સમસ્યા છે. બાળકોની ઉંમર તો ખેલકૂદની છે. તેની વચ્ચે સમય મળે તો અભ્યાસ કરે. બાળકો તેમની ઉંમરે રમે નહીં તો તેમનો શારીરિક વિકાસ અટકી જશે. સામાજિકતાનો આલેખ અધૂરો રહી જશે. રમતમાં હારજીત થતાં વિકસતી ખેલદિલીની ભાવનાથી વંચિત રહી જશે. વિવિધ સ્તરના અને વિવિધ બુદ્ધિવાળા મિત્રોની મૈત્રીથી વંચિત રહી જશે. અભ્યાસક્રમમાં પાછળ પડશે તો

મદદ કરનાર કોઈ મિત્ર હશે નહીં અને આગળ હશે તો તેની મદદ લેનાર કોઈ નહીં હોય. આ સંજોગોમાં કુદરતના ન્યાયનો સિદ્ધાંત 'આપ-લે'થી વંચિત રહી જશે.

કોઈ પણ વ્યક્તિ કોઈ પણ એક બાબતમાં શ્રેષ્ઠ હોઈ શકે. સચિન તેન્ડુલકર, સારા ઠોકટર બનવા ગયા હોત તો આપણને 'ક્રિકેટના ભગવાન' ન મળ્યા હોત. લતાજી માત્ર એક જ દિવસ શાળાએ ગયાં. પરંતુ સ્વરસામગ્રી બની શક્યાં. અબ્દુલ કલામ ઉત્તમ નાટ્યકાર બન્યા હોત તો વિશ્વે એક ઉત્તમ વૈજ્ઞાનિક ગુમાવ્યા હોત. બાળકને જે બનવું હોય તે તરફ તેને આગળ વધવા દેવાની રજા વડીલોએ આપવી જોઈએ. તેને 'બત્રીસ લક્ષણો' બનાવવા જતાં એ એક બાબતમાં પારંગત બનશે નહીં. જે બાબતે તેની અભિરુચિ, રસ અને આવડત છે તે બાબતમાં તેને આગળ વધવામાં મદદ કરવાની વાલીની ફરજ-જવાબદારી છે. 'કામને ગમતું કરો અથવા ગમતું કામ કરો'માં ગમતું કામ કરવાથી તેમાં ચોક્કસ જ સર્વશ્રેષ્ઠ થઈ ઉચ્ચ શિખરો સર કરી શકાય. જીવનમાં બહુ જ ઓછા લોકો પોતાના શોખને તેના વ્યવસાયમાં પરિવર્તિત કરી શક્યા છે. જે લોકો તેવું કરી શક્યા છે તેઓ હંમેશા સર્વોચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે. કોઈ પણ કાર્ય ઊંચું કે નીચું નથી, પરંતુ જ્યાં જાવ કે જે કામ કરો તેમાં સર્વશ્રેષ્ઠ પુરવાર થાવ તે અગત્યનું છે. વડીલો બાળકને 'ઘડે' તેને બદલે 'સમજે' તે જરૂરી છે. બાળકો તેમનું બાળપણ ન ગુમાવે તે જોવાની જવાબદારી વડીલોની છે.

(મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી, એમિટી સ્કૂલ, ભરૂચ. ફોન : ૯૯૭૯૮૬૧૬૩૧)

૩. સમતા-સમત્વ

તત્વચિંતક પટેલ

આ સંસારમાં સમતા-સમત્વ એ જ યોગ છે. સમતા-સમત્વનો અર્થ છે : આપણા મનની સ્થિરતા-એકાગ્રતા અને શુદ્ધતા એટલે રાગ-દ્વેષ-અહંકાર-આસક્તિથી મુક્તિ. સમતા એટલે સુખ-દુઃખ, લાભ-નુકસાન, કીર્તિ-અપકીર્તિ, નિંદા-પ્રશંસા અને પ્રિય-અપ્રિય વગેરેમાં સ્થિર રહેવું-નિશ્ચલ રહેવું. આપણી અંદર રાગ-દ્વેષ-અહંકાર-આસક્તિ-મોહ-ઈચ્છાઓ વગેરેના જે ભાવો પડ્યા હોય છે તેને સાધના દ્વારા દૂર કરીને પોતાના સ્વ-સ્વભાવમાં રમણ રહેવું. આમ સમતા-સમત્વમાં સ્થિરતા એ વસ્તુતઃ પરમતત્ત્વ પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે. તેની પ્રાપ્તિ એનું નામ જ સમત્વ-સમતા. આ પ્રાપ્તિ સાધના દ્વારા જ થઈ શકે અને તે માટે યોગના આઠેઆઠ મુખ્ય સિદ્ધાંતો અને દસ પેટા સિદ્ધાંતોનું જીવનમાં આચરણ કરવાનું રહે છે, તો જ સમતામાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ટૂંકમાં બાહ્યરૂપે અને આંતરિક રૂપે પૂરેપૂરી શુદ્ધતા-સત્યતા પ્રાપ્ત કરવી જ પડે છે. યોગના આઠ મુખ્ય સિદ્ધાંતોમાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ. આ સિદ્ધાંતો ને ગૌણ સિદ્ધાંતો અહિંસા,

સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વર પ્રણિધ્યાન - આ અઢારેઅઢાર સિદ્ધાંતોના સત્યતાપૂર્વક આચરણ-અનુશીલન-સ્વાધ્યાય કરવાથી જ સમત્વ-સમતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ સાધના દ્વારા જ્યારે આપણે રાગ-દ્વેષ, અહંકાર અને આસક્તિ જેવા સમસ્ત માનસિક વિકારો અને અંતરદ્વંદ્વોથી મુક્ત થઈએ, આ બધાનું નિર્મૂલન કરીએ ને શુદ્ધ બનીએ ત્યારે જ સમત્વ-સમતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. આમ આપણા પોતાના જ સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન આપણને થાય છે ને આમ સમત્વ-સમતાની પ્રાપ્તિ એ આપણી નૈતિકતા-સત્યતાની પારાશીશી છે. ને નૈતિક આદર્શની આ દ્વંદ્વાતિત સામ્યવસ્થાની ઉપલબ્ધિ છે. તે જ આપણા બંધનમુક્ત જીવનની અવસ્થા છે. આમ સમત્વ યોગ એ જ સાધ્ય યોગ છે. સમત્વયોગી પ્રાણી માત્રને પોતાના જેવા જ સમજે છે. પોતાનો જે આત્મા છે તે જ આત્મા પ્રાણી માત્રમાં છે, માટે તેને પોતે જ માને છે. બધાની સાથે સત્યરૂપી જ વ્યવહાર કરવાવાળો હોય છે અને સંયોગ-વિયોગ, સુખ-દુઃખ, શત્રુ-મિત્ર વગેરેમાં સમભાવ જ રાખીને જીવન જીવે છે.

આમ અહંકાર-આસક્તિ-રાગદ્વેષ-ઈચ્છા વગેરેનો ત્યાગ કરી તથા તમામ પ્રાણીઓ પ્રતિ સમભાવ રાખવાવાળો વ્યક્તિ જ સમ્યક દૃષ્ટિવાન છે, સમતાયોગી છે. આવી વ્યક્તિ જ મોક્ષની અધિકારી બને છે. આમાં સ્થિરતા એ જ જીવનની સિદ્ધિ છે, શુદ્ધતા જ સમત્વ છે, એ જ પરમ આનંદની પ્રાપ્તિ છે.

(મર્ફી, યુ.એસ.એ., sarujivan@gmail.com)

૪. મૃત્યુનો ભય

અતુલા કિરીટ બક્ષી

મૃત્યુ એટલે શરીરની સંવેદનાનું શાંત થઈ જવું, ઈન્દ્રિયોનું ઓલવાઈ જવું. જન્મ સાથે સંકળાયેલું મૃત્યુ જીવનયાત્રાનું અંતિમ ચરણ છે. અનિવાર્ય, અનિશ્ચિત અને અસ્ખલિત ક્રિયા છે. પણ મૃત્યુ એ જીવનનો અંત નથી. એ તો આત્માને એક ઘરમાંથી બીજા ઘરમાં જવાનો રસ્તો છે, કારણ કે મૃત્યુ આપણા વ્યક્તિત્વને અટકાવી શકતું નથી. આપણા પૂર્વજન્મનાં અધૂરાં કાર્યને પૂરાં કરવા માટેની તક છે - ઈશ્વરની બક્ષિસ છે.

આપણે અનેકવાર જન્મ-મરણના ચક્રમાંથી પસાર થયા છીએ. છતાં આપણને મૃત્યુનો ડર લાગે છે. કૂતરું કરડ્યું હોય તો કૂતરાનો ડર લાગે, પણ આપણને તેના અનુભવ વગર ડર લાગે છે કારણ કે આપણે દરેક જન્મને અંતે કોઈ ને કોઈ નિમિત્તથી - રોગથી, ડૂબવાથી, પડવાથી મર્યા છીએ. આપણું મન મર્યા પછી આપણી સાથે આવે છે. તેથી આપણને મર્યાનો પ્રસંદ યાદ નથી રહેતો પણ તેના સંસ્કાર સાથે આવે છે. તેથી કોઈને નદીમાં નહાતાં કે અગ્નિ પાસે જતાં ડર લાગે છે.

નાની મોટી યાત્રા માટે અનેક પ્રકારની તૈયારી કરીએ છીએ પણ આ અનંતયાત્રા માટે કોઈ સત્કાર્યોની પૂંજ ભેગી ન કરી હોય, તો અંતમાં મૃત્યુનો ડર લાગે છે, કારણ કે આ યાત્રાની મુશ્કેલીનો સામનો એકલાએ જ કરવાનો છે. વળી, તેમાં સલામતીની ખાતરી હોતી નથી કે આપણી સંમતિ લેવાતી નથી.

મૃત્યુનો ડર એ આપણી શારીરિક ને માનસિક કમજોરીની નીપજ છે. જો એ ન હોય અને સાથે સાથે સદ્વાચન અને ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા હોય તો મૃત્યુ અંગેનું અજ્ઞાન દૂર થાય અને ડર ન લાગે. આકસ્મિક મૃત્યુની પીડા-શારીરિક અસાધ્ય પીડા મૃત્યુમાં પરિણમે છે. વિવિધ રોગો અને વૃદ્ધાવસ્થાના વિચારો માનવીને મૃત્યુનો ડર બતાવે છે.

મૃત્યુને સમજવામાં આપણું અજ્ઞાન મુખ્ય છે. જીવન એ ગતિશીલતાનો પર્યાય હોવાથી જન્મ અને મૃત્યુનો ક્રમ ચાલુ રહે તો જ પ્રગતિ થાય. આપણે આપણા કર્તવ્યને ચાહવાને બદલે ભૌતિક - શરીર-મિલકત-બાળકોને વધારે ચાહીએ છીએ. જરૂરિયાત પૂરતું બધું જ કરીએ છીએ પણ સંતાનો યોગ્ય ઠેકાણે હોય તો પછી તેમાંથી થોડી માયા ઓછી કરી, પ્રભુ પ્રત્યે વધારીએ - જરૂર પડે તો સંતાનોને ચોક્કસ માર્ગદર્શન આપીએ.

મૃત્યુનો ભય એટલા માટે લાગે છે, કારણ તે પીડાકારક છે, એવું આપણે જોયું પણ છે. જો કે હાલમાં તો ડોક્ટરો તેમની દવાથી વિવિધ દર્દમાંથી મુક્તિ અપાવે છે. સ્વાભાવિક રીતે પણ કેટલીક વ્યક્તિઓ મૃત્યુ માટે ડોક્ટરને કે ભગવાનને દોષ દે છે.

મૃત્યુનો ડર એટલા માટે લાગે છે કે તે દિવસે આપણે આપણાં કરેલાં કાર્યોનો ભગવાનને હિસાબ આપવાનો હોય છે. સારાં કાર્યો કર્યાં હોય તો તો મૃત્યુનો ભય લાગે જ નહીં. નહીં તો, હસતાં હસતાં કરેલાં કર્મો રડતાં રડતાં ભોગવવાનો વારો આવશે એ વિચારે પણ મૃત્યુનો ડર સતાવે છે.

અત્યાર સુધી આપણે સંસારને જ સર્વસ્વ માનીને જીવ્યા છીએ તેથી એ માયા છોડવી ગમતી નથી. માનવીને એક જ સ્થિતિમાં રહેવાનું ગમે છે. મૃત્યુથી આવતું પરિવર્તન તેને ગમતું નથી. તેથી તે મૃત્યુથી ડરે છે. રોગ અને દુઃખથી શરીર પીડાતું હોય છતાં તે છોડવાનું મન થતું નથી.

મૃત્યુના ભયથી જ કદાચ મંદિરો, ધર્મ અને પ્રાર્થનાઓનું નિર્માણ થયું હશે, પણ તે સાચું નીવડતું નથી. સ્વજનના મૃત્યુથી માનવીની આંખ તો ખૂલી જાય છે પણ તે સ્મશાનવૈરાગ્ય સાબિત થાય છે.

આપણે હસતાં હસતાં દુનિયાની વિદાય લેવી હોય તો જીવનને સાચી દિશામાં વાળી મૃત્યુ ઉપર મનન અને ચિંતન કરવું જોઈએ. મૃત્યુથી ડરવાની નહીં, તેને ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. ઈશ્વરે આ દુનિયામાં આપણને આપેલો અભિનય સચોટ રીતે ભજવીએ જેથી તે ખુશ થઈ જાય અને પડદો પડી જાય!

(૨૨-એ, જાગૃતિ સોસાયટી, હરણી રોડ, વડોદરા-૨૨. ફોન : ૦૨૬૫-૨૪૮૫૨૦૬)

મને કોણ નોકરી આપશે?

દર્શના વ્યાસ

પૂના, એટલે પુણ્ય નગરી. ત્યાંના ભદ્ર બ્રાહ્મણો અને બાકી સમાજના લોકો એને સંસ્કાર નગરી તરીકે ઓળખાવે છે. પૂનાના લોકો સંસ્કારી, સંગીતપ્રેમી અને વિદ્વાન ગણાય.

આવા પૂનામાં પેશ્વાઓના સમયમાં વિસ્તારોના વાર પ્રમાણે નામ આપવામાં આવ્યાં હતાં. જેમ કે સોમવાર પેઠ, મંગળવાર પેઠ, બુધવાર પેઠ, શુક્રવાર પેઠ વગેરે.

બુધવાર પેઠ નામ પડતાંની સાથે ત્યાંના સ્થાનિક જાણકારો ભમ્મરો ઊંચી કરીને જુએ. બુધવાર પેઠ પૂનાનો એક નામચીન વિસ્તાર. તેની ઓળખ પણ અલગ. ત્યાં જવા માટે ભદ્ર લોકો થોડા અચકાય. નામ લઈએ તો ત્રાંસી આંખોથી નકારાત્મક રીતે જોવાય.

પણ આ આખોય બુધવાર પેઠ વિસ્તાર એકદમ ધમધમતો જોવા મળે. બહારની વ્યક્તિઓ ત્યાંથી પસાર થાય તો પહેલાં ખ્યાલ જ ન આવે પણ ૨૫ મીટર અંદર જતાં જ ત્યાંની પરિસ્થિતિનો ક્યાસ આવી જાય.

પુણ્યનગરીના આ વિસ્તારમાં આશરે ૨૦૦ વૈશ્યાગૃહો છે, જે લગભગ અડધા કિ.મી.ના વિસ્તારમાં ફેલાયેલાં છે. અહીંયાંનાં વૈશ્યાગૃહો મુંબઈ પછી મહારાષ્ટ્રમાં બીજા નંબરે આવે. અહીંયાં લગભગ ૩૭૦૦ જેટલી સ્ત્રીઓ દેહવ્યાપારના વ્યવસાયમાં જોડાયેલી છે.

ખાસ કરીને મહારાષ્ટ્ર અને ભારતના આંધ્રપ્રદેશ, કર્ણાટક અને તમિલનાડુમાંથી સ્ત્રીઓને આ વ્યવસાયમાં લાવવામાં આવે છે. એટલું જ નહીં, નેપાલ અને બાંગ્લાદેશમાંથી પણ અહીંયાં દેહવ્યાપાર માટે લાવવામાં આવે છે. અહીંયાં વૈશ્યાગૃહો અલગ અલગ નામથી ઓળખાય છે. નામો ખાસ કરીને તેમના પ્રાંતના આધારે રાખવામાં આવે છે.

અમારા કાર્યના સંદર્ભમાં બુધવાર પેઠ વૈશ્યાગૃહે અવારનવાર આવવાનું થાય છે. તો વાત છે સાગર બિલ્ડિંગની. મારા સાથી કાર્યકર સાથે ત્યાંથી પસાર થતી હતી ને ત્યાં અચાનક એક બહેને સાદ પાડ્યો.

‘Madam, How are you? Please come. I am living here.’

મને આશ્ચર્ય થયું કે આમ આ વૈશ્યાઓના વિસ્તારમાં અંગ્રેજીમાં કોણ વાત કરે છે? પછી અંદર ગયાં તો જોયું કે નીતા છે. અરે આ તો એ જ આપણી para medic જે આપણા સ્થાનિક ક્લિનિકમાં કામ કરે છે! પછી હું અને મારી સાથી અંદર ગયાં. એકદમ નાનો 5 x 5 નો ઓરડો (કમ્પાર્ટમેન્ટ જેવો રૂમ). મેલું ગાદલું, નાનો બલ્બ અને વળગણી પર થોડી

સાડીઓ. અંદર બેઠા પછી આડીઅવળી વાતો કર્યા બાદ નીતાએ અચાનક જ વાત કરવાનું શરૂ કર્યું કે ક્યાંક શાળામાં નોકરી હોય તો મેળવી આપો.

અમે હંમેશા તેને એક પેરામેડિક તરીકે જોઈ છે, જે ગણિકાઓ સાથે ખૂબ જ સરસ કામ કરતી હતી. પણ સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે તે આવી પરિસ્થિતિમાં અહીંયાં વૈશ્યાગૃહમાં રહે છે.

અમે જ્યાં સુધી તે લોકો વાત ન કરે ત્યાં સુધી અંગત જીવનના પ્રશ્નો ન પૂછતા. પણ કોણ જાણે કેમ નીતાને અમારી પર વિશ્વાસ આવવાથી વાત કરવા લાગી.

‘Madam, I am B.A., B.Ed. from Banglore.’

પછી અચાનક જરાય પણ રોકાયા વગર ૨૫ મિનિટમાં પોતાની જીવનગાથા ટૂંકમાં જણાવી.

૨૦૦૦માં તેનાં લગ્ન થયાં. બેંગ્લોરમાંથી પતિ સાથે દગડુ શેઠ ગણપતિનાં દર્શનાર્થે તે પૂના આવી. દગડુ શેઠ ગણપતિ બુધવાર પેઠથી લગભગ ૧૦૦ મીટરનું અંતર હશે. ત્યાં જુદા જુદા પ્રાંતમાંથી લોકો દર્શન માટે આવે.

લગ્નને પાંચ મહિના પણ નહોતા થયા. પતિ સાથે ખુશ થતાં થતાં મંદિરની નજીકની સ્થાનિક લોજમાં રોકાયાં. એક દિવસ આરામમાં અને આનંદથી વીત્યો. બીજા દિવસે પતિ ખાવાનું લેવા અને પૂનામાં ફરવા માટેની વ્યવસ્થા કરીને આવું છું તેમ કહીને ગયો તે આજ સુધી પાછો નથી આવ્યો.

રાહ જોતાં જોતાં સાંજ પડી પણ તે ન આવ્યો. લોજનાં મેનેજરને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે, તેનો પતિ તેને રૂ. ૨૦,૦૦૦ માં વેચીને ચાલ્યો ગયો છે. લોજની બહાર પગ મૂકવાની મનાઈ કરવામાં આવી. રાત્રે બે વ્યક્તિઓએ આવી ઢોર માર માર્યો, ત્યારબાદ લગભગ ૧૭ દિવસ આવું ચાલ્યા કર્યું. એક તો સાવ અજાણી, મરાઠી ભાષા ન આવડે અને સામેવાળા અંગ્રેજી પણ ન સમજે.

નીતાને શારીરિક અને માનસિક ખૂબ જ યાતનાઓ સહેવી પડી. લોજના માલિકે ગર્ભપાત પણ કરાવ્યો. જ્યારે પતિ છોડી ગયો ત્યારે સર્ગભા નવ અઠવાડિયાની હતી.

ખોરાક પણ વ્યવસ્થિત ન આપવામાં આવે. બળજબરીથી મદિરાપાન કરાવવામાં આવતું. પણ આ યંત્રણામાં નીતાને લાગ્યું કે એક આશાનું કિરણ છે. તેના એક ગ્રાહકે સહાનુભૂતિ દર્શાવતા તેની મદદથી એક દિવસ તેની સાથે લોજમાંથી ભાગી નીકળી.

તેણી તે (ગ્રાહક) રીક્ષાવાળા રાજુ સાથે રહેવા લાગી, કારણ કે પાછી વતન જઈ શકે તેમ ન હતી. લોજમાંથી છૂટ્યા પછી માતાપિતા અને સાસરિયાઓનો સંપર્ક સાધ્યો. વિનંતી કરી. પણ બંને તરફથી નકારો અને જાકારો જ મળ્યા. નછૂટકે લગ્ન કર્યા વગર રાજુ સાથે રહેવા લાગી.

પ્રેમ ચમત્કાર કરી શકે છે ...

સોનલ પરીખ

આપણે જે કોલાહલ, સ્પર્ધા અને દોડધામના યુગમાં જીવી રહ્યા છીએ તેની વચ્ચે પ્રેમને અનુભવવો કે કલાકૃતિ રૂપે મેળવવો મુશ્કેલ હોય તેમ લાગે. ક્યારેક તો લાગે છે કે પ્રેમની વાત આઉટડેટેડ થઈ ગઈ છે. પણ એવું નથી. પ્રેમ કદી આઉટડેટેડ થાય નહીં. આજે લખવાનું મન થાય છે એ પુસ્તક વિશે, જેમાં એવા પ્રેમની વાત છે જેનો દુર્દમ્ય પ્રવાહ દરેક દીવાલને તોડી વહી નીકળે છે. એવો પ્રેમ જેને કોઈ હદ નડતી નથી. એવો પ્રેમ જે વિયોગ, વિસ્મૃતિ, વેદના અને મૃત્યુના ઓછાયામાં જીવતા માનવીમાં પ્રાણ પૂરી શકે છે. આવો પ્રેમ કવિતા ને વાર્તામાં જ હોય એવું લાગે છે? કવિતા અને વાર્તામાં તે જ આવે ને જે જીવનમાં હોય. આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં એક નવલકથા લખાઈ હતી, ‘ધ નોટબુક.’ આ શુદ્ધ પ્રેમકથા લેખક નિકોલસ સ્પાર્કે તેની પત્નીના દાદા-દાદીના જીવન અને મૃત્યુથી પ્રેરાઈને લખી હતી. એ વૃદ્ધ દંપતીએ જીવનનાં ૬૦ વર્ષ પ્રેમપૂર્વક સાથે ગાળ્યાં હતાં. પછી બંને બીમાર પડ્યાં, એક જ નર્સિંગ હોમમાં દાખલ થયાં અને જાણે એકબીજા વિના જીવવા ન માગતા હોય તેમ એકાદ બે દિવસના અંતરે મૃત્યુ પામ્યાં. ‘ધ નોટબુક’માં તરુણાવસ્થાની મસ્તીથી લઈને વૃદ્ધત્વના સાથ સુધી વિસ્તરેલો અને મૃત્યુથી પણ પરાજિત ન થતો પ્રેમ આલેખાયો છે.

વાર્તા શરૂ થાય છે એક શાંત નર્સિંગ હોમના સુંદર પ્રાંગણમાં. એક વૃદ્ધ પુરુષ પોતાની બાજુમાં બેઠેલી વૃદ્ધાને નોટબુકમાંથી વાંચીને સંભળાવી રહ્યો છે : ઈટ વોઝ એન અનપ્રોબેબલ રોમાન્સ - અસંભવ કહેવાય તેવો પ્રેમ હતો એ. ૩૩ વર્ષનો નોઆહ વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થતાં પોતાના ગામ ન્યુબેર્નમાં પાછો આવ્યો. પિતાએ તેને માટે ખરીદી રાખેલા મકાનની મરામત કરાવતો હતો. એ મકાનની તસવીર છાપામાં જોઈ ૩૧ વર્ષની એલિના તેને મળવા આવી, ‘આ એ જ ઘર છે ને, જે તું મારા માટે ખરીદવા માગતો હતો? દગાબાજ ...’ ‘હું દગાબાજ નથી એલિ, તને મારાથી વિખૂટી પાડી દેવાઈ ત્યાર પછી મેં તને ૩૬૫ પત્રો લખ્યા છે. ૩૬૫. સતત એક વર્ષ સુધી, રોજ.’ એલિના સ્તબ્ધ થઈ જાય છે. ‘તો પછી મને કેમ એક પણ પત્ર ન મળ્યો?’ એલિને ખ્યાલ આવે છે, જરૂર માએ પત્રો પોતાના સુધી પહોંચવા દીધા નથી.

૧૪ વર્ષના અંતરાલ પછી બંને મળી રહ્યાં હતાં. ગેરસમજનાં વાદળ આછર્યા પછી ખૂલ્યું સુંદર સ્મૃતિઓનું આકાશ. તાજા થવા લાગ્યા એ દિવસો, જ્યારે એલિ ૧૭ વર્ષની હતી અને નોઆહ ૧૯નો. નોઆહ હતો નાના ગામનો ગરીબ યુવાન અને એલિ હતી ગામમાં રજા ગાળવા આવેલા શહેરના શ્રીમંતની પુત્રી. તમામ નિષેધોની વચ્ચેથી

થોડા મહિનાઓ બરાબર ચાલ્યું. પછી રાજુ ખુદ ગ્રાહકો ખોલી પર લાવવા લાગ્યો. બળજબરી કરીને તમામ પૈસા પડાવી લે. ઢોર માર મારે. નીતાને થયું, એક તરફ ખાઈ અને બીજી તરફ આ નર્ક. રાજુના જુલ્મો વધવા લાગ્યા અને એક વખત નીતાએ ના પાડતાં તેને નિઃવસ્ત્ર કરીને બહાર કાઢી મૂકી. આખરે માલાબાઈ પોતાના વૈશ્યાગૃહે લઈને આવ્યાં. કારણ કે તેઓ પણ કણાટિકના બીજાપુરનાં હતાં. માલાબાઈ નીતાને શારીરિક ત્રાસ નથી આપતાં પણ આ અરસામાં નીતાને HIV નું infection લાગ્યું.

હવે બહેન, હું ART પર છું અને મારી સાથે ધંધો કરતી ગણિકાઓને સુરક્ષિત જાતીય સંબંધો માટે સમજાવું છું.

‘આ જ મારો પરિવાર અને સમુદાય ...’ એવું કહેતાં કહેતાં નીતાની આંખો ભરાઈ ગઈ. ‘બહેન મને લગ્ન વ્યવસ્થા પર નથી વિશ્વાસ કે નથી વિશ્વાસ પવિત્ર કહેવાતા માતા પિતાના સંબંધો પર.’

‘મારા જીવનમાં ઝાંઝર ક્યારેય નથી, મારે આ માત્ર જંજીરોમાં જ જીવવાનું છે, પણ થાય છે કે અહીંયાંથી બહાર આવી નોકરી કરું. મને કોણ નોકરી આપશે?’

(એ-૪૧, પ્રિયદર્શિની એપાર્ટમેન્ટ-૨, જજસ બંગલો રોડ, બોડકદેવ, અમદાવાદ-૧૫)

(પાના નં. ૨૧નું અનુસંધાન)

ફેસબુક-વોટ્સએપના અતિરેકી જમાનામાં બ્રાન્ડ બનાવીને જો જીવી જવાય તો દેશ અને સમાજમાં નામના મળે. પણ નાની અમથી વાત પર ખોટું લગાડી ઘર છોડી જતા કે જીવનને ટૂંકાવી દેતા યુવાનો માટે માતા-પિતા શ્રેષ્ઠ મિત્રનું કામ કરી શકે છે. દિલમાં ભરાયેલી, ઘુમરી લેતી વાતો ક્યાંક જો વ્યવસ્થિત વ્યક્ત થઈ જાય અને સાચી દિશા મળે તો આ યુવાનોમાં દેશને બદલવાની તાકાત છે.

આપણા યુવાનો એ શાયનિંગ ઈન્ડિયાના બ્રાન્ડ એમ્બેસેડર છે. એમનામાં ક્રિએટિવિટી અને ટેલેન્ટ ભરેલાં પડ્યાં છે. બે-ચાર ખરાબ કિસ્સાને ડિલીટ બોક્સમાં નાંખીએ તો આ યુવાનો એમની બ્રાન્ડને વેલ્યુએબલ અને સેલેબલ બનાવી જ લઈ શકે. જરૂર છે પૂર્ણ હકારાત્મક દૃષ્ટિએ જીવનને જોવા-માણવા-સમજવાની. પોતાની જાતમાં, પોતાનામાં પૂરી શ્રદ્ધા રાખવાની. પરિસ્થિતિઓને યોગ્ય રીતે સમજી, મૂલવવાની.

(એડ્રેસ : પ્લોટ નં. ૬૩૫/૨, મંગલમૂર્તિ પાર્ક પાસે, સેક્ટર-૮ બી, ગાંધીનગર)

ખાસ નોંધ

કોઈ પણ પુસ્તિકાની વધારાની નકલ મંગાવતાં પહેલાં કિંમત માટે કાર્યાલયનો સંપર્ક કરવો.

પાંગરી ઊઠ્યો હતો તેમનો મધુર, કોમળ, સચ્ચાઈભર્યો, નાદાન અને ઉન્મુક્ત પ્રેમ. પણ એલિનાના વડીલોને આ મુફલિસ તરુણ દીઠો ગમતો ન હતો. તેઓ એલિને છેતરીને શહેરમાં પાછી લઈ ગયાં.

‘જુદા પડવાનું કેટલું અઘરું હતું નહીં?’ એલિ પૂછે છે. ‘હા, એલિ. ખૂબ અઘરું હતું, અને કેમ ન હોય - આપણા આત્મા જોડાયેલા છે. દરેક જન્મે આપણે એકબીજાને શોધી કાઢ્યાં અને દરેક જન્મે આપણે જુદા પણ પડ્યાં. આ તરસ, આ પ્રતીક્ષા, આ વેદના માત્ર આજની નથી. કેટલાય જન્મોની છે.’ મોડી રાત સુધી વાત ખૂટતી નથી. નોઆહ કહે છે, ‘હવે હું જાઉં. પણ કાલે આવીશ. તને એક સરપ્રાઈઝ આપવી છે.’

બીજે દિવસે નોઆહ તેને ખીલેલાં કમળ અને તરતાં બતકવાળા વિશાળ તળાવમાં નૌકાવિહાર કરાવે છે. ‘તું મારી તમામ પ્રાર્થનાની ફલશ્રુતિ છે, એલિ. તું એક કવિતા છે, એક સ્વપ્ન છે, એક ગુંજન છે. મને ખબર નથી આટલાં વર્ષ હું કેવી રીતે તારા વિના જીવી શક્યો?’ અચાનક વરસાદ તૂટી પડે છે. ‘આટલે સુધી આવ્યા પછી હવે ન અટકતો, નોઆહ.’ એલિના શબ્દો અર્થપૂર્ણ છે. બંનેને પ્રતીતિ થાય છે કે એકબીજા વિના તેઓ કેટલાં અધૂરાં હતાં, પણ એલિનાં તો લગ્ન નક્કી થયાં છે શ્રીમંત લોન સાથે. એલિ મા પાસેથી નોઆહના પત્રોનું બંડલ મેળવે છે. વાંચતી જાય છે ને રડતી જાય છે. છેલ્લા પત્રમાં નોઆહે લખ્યું છે, ‘અવર લવ કેન ડુ મિરેકલ્સ.’ એલિએ હવે નિર્ણય કરવાનો છે - લોન કે નોઆહ?

આટલું વાંચીને વૃદ્ધ કહે છે, ‘કંઈ યાદ આવે છે, એલિ? મને ઓળખ. હું જ છું તારો નોઆહ. યાદ કર. આપણે કેટલી મુસીબતો વેઠી પરણ્યાં હતાં - કેટલો અદ્ભુત આનંદ માણ્યો હતો? આપણું ઘર હતું, બાળકો હતાં ...’ વૃદ્ધ એલિને માત્ર એટલું યાદ આવે છે કે આ વૃદ્ધ પુરુષ તેનો પતિ છે. ‘આઈ લવ યુ’ એલિ કહે છે, ‘પણ નર્સ કહે છે, મને અલ્ઝાઈમર છે. હું ભૂલી જઈશ કે તું મારો પતિ છે, તો?’ ‘તો પણ હું રોજ તારી પાસે આવીશ. તને કદી નહીં છોડું.’

પણ બીજે દિવસે નોઆહને સ્ટ્રોક આવે છે. સાજો થયા બાદ નોઆહ એલિને મળે છે. તેને પણ નર્સિંગ હોમમાં દાખલ કરવામાં આવી છે. સ્મૃતિવિસ્મૃતિમાં અટવાતી એલિ કહે છે, ‘ડુ યુ થિંક અવર લવ કેન ક્રિએટ મિરેકલ્સ - પ્રેમ ચમત્કાર કરી શકે? જીવનની પાર પણ આપણને સાથે લઈ જઈ શકે?’ ‘યસ, ડાર્લિંગ. પ્રેમમાં બધું જ શક્ય છે.’ ‘હું થાકી ગઈ છું, નોઆહ.’ ‘આવ, તને સુવાડું.’

એલિની પથારીમાં બંને એકબીજાનો હાથ પકડીને સૂએ છે. આર્થરાઈટિસથી ધ્રૂજતી હથેળી વડે નોઆહ એલિને પંપાળે છે. સવારે નર્સ જુએ છે કે બંનેનો જીવ ચાલ્યો ગયો છે. હાથ હજી પકડાયેલા છે, કરચલીવાળા ચહેરા પર ચમકે છે પ્રેમની કોમળતા અને ગજબની શાંતિ.

‘ધ નોટબુક’ નવલકથાની લાખો નકલો વેચાઈ. તેના પરથી નિક કાસાવેટ્ટસના દિગ્દર્શનમાં ૨૦૦૪માં એ જ નામની ફિલ્મ બની. તેને આઠ એવોર્ડ મળ્યા. કરોડો ડીવીડી

વેચાઈ. વિશ્વની શ્રેષ્ઠ રોમેન્ટિક ફિલ્મોમાં ‘ધ નોટબુક’નું નામ છે. આ ફિલ્મ પરથી ૨૦૧૨માં ‘જિંદગી તેરે નામ’ ફિલ્મ બની હતી. ફિલ્મ સુંદર હતી પણ ચાલી નહીં.

‘ધ નોટબુક’નાં અવતરણોમાં પથ્થર થઈ ગયેલા હૃદયને ફરી ધબકતું કરવાની, મશીન થઈ ગયેલા માણસમાં કવિતા જગાડવાની તાકાત છે - ‘ભવિષ્યમાં, કોઈક જન્મે કોઈ અજાણી જગ્યાએ આપણે મળીશું તો હું તને ઓળખી જઈશ. તને પણ યાદ આવશે કે વસંતનાં લીલાંછમ વૃક્ષોની ઘટામાં આપણે કેવા એકબીજાને ઓળખતાં થયાં હતાં, પ્રેમ કરતાં શીખ્યા હતાં.’ ‘પ્રેમ શું છે? પ્રેમ એ છે જે આત્માને જાગૃત કરે છે, અસ્તિત્વને પાંખ અને આકાશ આપે છે. પ્રેમ એ છે જે હૃદયમાં આગ લગાડે છે અને મનને અજબ શાતા આપે છે. તેં મને આ જ તો આપ્યું છે. હું પણ તને આ આપવા માગું છું, હંમેશાં.’ ‘કશું સરળ નહીં હોય. બધું બહુ મુશ્કેલ જ હશે. આપણે રોજ મહેનત કરવી પડશે.’ ‘ભવિષ્યમાં ગમે તે થાય, તારી સાથે ગાળેલી દરેક પળ મારા જીવનનું શ્રેષ્ઠ વરદાન છે. હું હંમેશાં તારો રહીશ, અને પ્રિય, તું પણ સદા મારી રહેજે.’ ‘હું અહીં આવું છું કારણ કે મારી પ્રિયતમા અહીં છે. તે જ્યાં છે તે જ મારું ઘર છે.’ ‘માય માઈન્ડ ટેલ્સ મી ટુ ગિવ અપ, બટ માય હાર્ટ વોન્ટ લેટ મી.’ અને ‘હંમેશા હૃદયનું સાંભળજે. ઈવન ઈફ ઈટ ઈઝ ઓન યોર લેફ્ટ સાઈડ, ઈટ ઈઝ ઓલ્વેઝ રાઈટ.’

જગતના કોલાહલ વચ્ચે સંવેદનાના આવા સંમોહક સૂરનું સંભળાવું તે પણ એક ચમત્કાર નથી? આ પુસ્તકની પીડીએફ ઈન્ટરનેટ પર મળે છે. ફિલ્મ પણ યુટ્યુબ પર જોવા મળશે. એક વાર તેનાં સંવેદનોમાં ડૂબકી મારવા જેવું ખરું.

(સંપર્ક : બી/૨, રીતિકા એપાર્ટમેન્ટ, એસ.વી.રોડ, દહીંસર (પૂર્વ), મુંબઈ-૪૦૦૦૬૮)

કેળવણીનું કાર્ય ...

‘કેળવવું’ શબ્દ એ સકર્મક ક્રિયાપદ છે, સકર્મક છે એનો અર્થ કામ, મહેનત, પરિશ્રમ તેની સાથે જોડાયેલાં છે. એમાં જે ક્રિયા છે તેમાં વ્યવસ્થિત ખીલવવું, સુધારવું, ગૂંદીને તૈયાર કરવું, પકવીને નરમ તથા સફાઈદાર બનાવવું અને પલોટવું ઈત્યાદિ ઈગિત પડેલાં છે. એમાંની એક પણ બાબત ઉપેક્ષા કરવા જેવી નથી. કુટુંબે સમાજમાં રમતો મૂકવા માટે આપેલો માટીનો પિંડ વ્યવસ્થિત કરવો, સુધારવો, જરૂર લાગે ત્યાં ગૂંદીને સમરૂપ કરવો, નરમ તથા સફાઈદાર બનાવવો અને એ બધું કરતાં કરતાં અને કરી રહ્યા પછી તેને પલોટવો એ કામ પૂર્વ પ્રાથમિક કેળવણીનું છે. ગીતો ગવડાવીને કે લખોટા ગણાવીને બાળકને ઘેર મોકલી આપ્યું એટલે કર્તવ્ય પૂરું થઈ ગયું એમ માનનારાં કેળવણી કેન્દ્રો ‘બેબી સિટર’થી વિશેષ કોઈ કામગીરી બજાવતાં નથી એ કેળવણીના ખેરખાંઓને સમજાવું જોઈએ.

- જયંત પંડ્યા

આંગળી ઝાલીને એને દોરજે!

અબ્રાહમ લિંકન (અનુ. ઈશા કુંદનિકા)

હે જગત, મારા પુત્રને આંગળી ઝાલીને દોરજે, આજે એણે શાળાએ જવાનો આરંભ કર્યો છે. અત્યાર સુધી એ પોતાનો રાજા હતો. આજુબાજુના આંગણાનો સરદાર હતો. વળી એની ઈચ્છાઓ સંતોષવા હું હાથવગો હતો. પણ ... હવે બધું બદલાઈ જશે. આજે સવારે એ ઘરનાં પગથિયાં ઊતરશે, હાથ હલાવશે અને મહાન સાહસનો આરંભ કરશે. એ સાહસમાં કદાચ યુદ્ધો, ક્રુણ ઘટનાઓ અને વેદનાઓનો પણ સમાવેશ હશે. આ જગતમાં વસવા માટે શ્રદ્ધા, પ્રેમ અને હિંમત જોઈએ. એથી હે જગત, તું તેની કુમળી આંગળી પકડીને દોરજે અને જાણવા જેવું બધું જ શીખવજે. બની શકે તો આ બધા પાઠ મૂઢતાથી શીખવજે.

એણે બધું શીખવું તો પડશે. હું જાણું છું કે દુનિયામાં બધા જ માણસો ન્યાયી નથી હોતા કે સાચા નથી હોતા. પણ એને શીખવજે કે એક બાજુ દુષ્ટ લોકો છે, તો બીજી બાજુ સંત લોકો પણ છે. પ્રપંચી રાજકારણીઓ છે, તો સેવાભાવી સજ્જનો પણ છે, જે જગતની સમતુલા જાળવી રાખે છે, અને દુશ્મનો પણ મિત્રો બને છે ખરા, ભલે તેમાં વાર લાગે.

એને એ પણ શીખવજે કે મહેનતથી કમાયેલો એક રોલર મફત મળેલા પાંચ રોલર કરતાં વધારે મૂલ્યવાન છે. હાર જીતવાનું એને શીખવજે, પણ જીતવામાં કેવી મજા છે તે પણ એને શીખવજે. અટેખાઈથી એને અળગો રાખજે, સ્મિતનું મૂલ્ય એને સમજાવજે. પુસ્તકોની અદ્ભુત દુનિયાનાં એને દર્શન કરાવજે.

આકાશમાં ઊડતાં પંખીઓ, સૂર્યના પ્રકાશમાં ગુંજારવ કરતી મધમાખીઓ, લીલા ડુંગરા પર ખીલેલાં પુષ્પોનું સનાતન રહસ્ય શોધવા એને થોડોક નિરાંતનો સમય આપજે. એને શીખવજે કે ચોરી કરીને પાસ થવા કરતાં નાપાસ થવામાં વધારે પ્રતિષ્ઠા છે.

ભલે બીજા બધાં એને ખોટો કહે તો પણ એને પોતાના વિચારો પર વિશ્વાસ રાખવાનું શીખવજે. સજ્જન સાથે સજ્જન અને દુર્જન સામે અણનમ રહેતાં શીખવજે. સૌનું ભલે એ સાંભળે, પણ જે સાંભળ્યું હોય તેને વિવેકપૂર્વક સમજી જે સાચું હોય તે સ્વીકારતાં એને આવડવું જોઈએ. બીજાઓ જ્યારે પવન પ્રમાણે પીઠ બદલે ત્યારે ટોળાંને અનુસરવાને બદલે એ એકલો પોતાને માર્ગે જઈ શકે એ માટે એને બળ આપજે. દુઃખ હોય ત્યારે એને હસવાનું શીખવજે, પણ રડવામાં શરમાવાપણું નથી તે પણ એને કહેજે. મીઠાશથી સાંભળવાનું ને કડવાશથી ન અકળાવાનું એને શીખવજે. આત્મા અને હૃદયનાં દ્વાર એ બંધ

ન કરે તે જોજે. ટોળાંની બૂમોથી એ નમી ન પડે અને જે સાચું છે તેને માટે જીવસટોસટની લડાઈ આપતાં એ અચકાય નહીં એમ એને શીખવજે.

હે જગત, આ બધું એને મૂઢતાથી શીખવજે, પણ એને ખોટાં લાડ લડાવીશ નહીં. સુવર્ણ તો અગ્નિમાં તપીને જ શુદ્ધ બને છે. મારી લાગણી કદાચ તને વધુ પડતી લાગે, મારી માંગણી મોટી લાગે તો પણ હે જગત, તારાથી જે કાંઈ બની શકે એ બધું કરજે, કારણ કે એ મારો નાનકડો બહુ મજાનો દીકરો છે.

● ● ●

આપણું અરમાન એ બાળક માટે ફરમાન ન બનવું જોઈએ

રમેશ ઠક્કર

માબાપ માટે કેટલીક મજબૂરીઓ હોઈ શકે છે. પણ એક બાબતે એ તમામ કારણ વગર મજબૂર હોય છે - પ્રત્યેક માબાપને એવું અપેક્ષિત હોય છે કે એનું બાળક એનું અધૂરું સ્વપ્ન પૂરું કરે, એણે જે સહન કર્યું છે એ ના કરે. આમાં કશું ખોટું નથી. આપણે સૌ બાળકમાં આપણું પ્રતિબિંબ જોઈએ છીએ, જાણે એ આપણો જ અવતાર થઈને ના આવ્યો હોય! અમુક અંશે આ બાબતને માનવીય ગણીએ, પરંતુ એ આપણી ઈચ્છાઓને કોઈ પણ ભોગે સાકાર કરે તેવી આત્યંતિકતા જ્યારે આપણામાં જન્મે છે ત્યારે કદાચ એના માટે તણાવની શરૂઆત શરૂ થઈ જાય છે!

વિદ્યાર્થીને મૂંઝવતો સામાન્ય સવાલ એ હોય છે કે ‘હું મારાં મમ્મી-પપ્પાને શું જવાબ આપીશ?’ આ પ્રશ્નના ઘેરાવામાં એ પોતાની શક્તિઓ કે પોતાને ગમતી બાબતોનું આકલન કરવાનું પણ ભૂલી જાય છે. મા-બાપનું ફરમાન એ એમના અરમાનનો અનુપ્રાસ છે, જે હકીકતમાં વિદ્યાર્થી માટે ત્રાસ બની જાય છે.

આપણે જો સમત્વપૂર્વક વિચારીએ અને બાળકના અંતરંગને જાણવાનો પ્રયાસ કરીએ તો ઘણીબધી બાબતો એકતરફી જવાના બદલે, એમાં આવનજાવનનો લય ઉમેરાશે. જેમ આપણી અપેક્ષાઓ હોય છે એમ વિદ્યાર્થીને પણ માબાપ તરફથી કેટલીક બાબતે હુંફની જરૂર પડે છે. ‘મારે પણ કંઈક કહેવું છે’ એવી ધરબાયેલી લાગણી પ્રત્યેક બાળકના અવાવરુ મનમાં પડેલી હોય છે. આપણે જો એમાં ડોકિયું કરીએ તો એને તાજગીપ્રદ હવાનો જાણે અનુભવ થાય છે. એની મરજીથી પણ ઘણુંબધું કરવા દેવા જેવું હોય છે. આખરે તો દરેક વ્યક્તિનું અલગ અલગ અને વૈવિધ્યસભર વ્યક્તિત્વ હોય છે. એની મૌલિક મનોચ્છાઓ હોય છે. આપણે મોટાભાગે એકતરફી આરોહણ કરી બાળકની આવડતને અવગણવાનું કામ કરતા રહીએ છીએ. એને ફરમાનોથી મુક્ત રાખી પોતાની પસંદગી અનુસાર અનુસરવાની તક પ્રદાન કરીએ તો ચમત્કારિક પરિણામો જોવા મળતાં હોય છે. આપણે એટલા આસાન હોતા નથી! અને એટલે જ એના પ્રતિભાવો પણ એટલા સરળ હોતા નથી!

(રમેશ ઠક્કર કૃત ‘ભણતરનું ભાવજગત’ પુસ્તકમાંથી)

સાત જન્મોનું બંધન

ફરી પાછી લગ્નની સીઝન આવી. વડીલ હોવાને નાતે થોડી હડાપણની વાતો પરણવા માટે થનગનતા યુવાનો-યુવતીઓ માટે.

વૈશાખ મહિનામાં લગ્નો લેવાશે. કંકોતરીઓ લખાશે. સાત જન્મોનાં બંધનની વાતો લખાશે. બેફામ ખર્ચાઓ થશે. બિનજરૂરી ખરીદીઓ થશે. છોકરીઓ વીસ-પચીસ જોડી કપડાંઓ લેશે. જાણે એનો વર કમાતો જ ના હોય કે નજીકના ભવિષ્યમાં એ કોઈ કપડાં ખરીદી આપે એવી કોઈ શક્યતા તેને દેખાતી જ ના હોય. આગામી બે-ત્રણ વર્ષોમાં ફેશનમાં કોઈ બદલાવ નથી આવવાનો એવું માનીને ચાલવાનું. છોકરાઓ એવા કપડાં ખરીદશે જેને ભવિષ્યમાં ક્યારેય પહેરવાનાં ના હોય. જૂના જમાનામાં તો લગ્નના સૂટ વાસણવાળી બાઈઓ લઈ જતી. હવે એની અંતિમ ક્રિયા કેવી રીતે થતી હશે?

ગયા વર્ષે મારા એક મિત્રના દીકરાના લગ્ન થયાં. એના પપ્પાએ લગ્નની કંકોતરી લખતી વખતે પોતાનો સાહિત્યનો શોખ પૂરો કર્યો. તેણે લખ્યું કે, ‘અમારો ચિ. ફલાણો અને સૌ. કાં. ઢીંકણી ભવોભવના બંધનમાં બંધાવા જઈ રહ્યાં છે.’ મારે એના દીકરાને કહેવું પડ્યું કે, ‘જો બકા, લગ્ન કરતાં પહેલાં આ ભવોભવનાં બંધનમાં બંધાવાની વાતો નહિ કરવાની. એક ભવ સાથે રહો તો’ય ભયોભયો. તારા બાપાને કહી દે કે આવું એલફેલ લખ્યા ના કરે.’ પછી મેં એને યાદ કરાવ્યું કે, ‘ચંદ્રકાંત બક્ષીએ તેમની એક વાર્તાના પાત્રના મોઢે બોલાવરાવ્યું છે કે : આ દુનિયામાં કરોડો પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હોવા છતાં એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી જીવનભર સાથે રહે તે માનસિક વિકૃતિનું લક્ષણ ગણાવું જોઈએ.’ મેં એને એ પણ કહ્યું કે હું બક્ષીનો પ્રેમી રહ્યો છું. આથી આ ‘સુભાષિત’ યાદ રાખેલું. મેં તારી કાકી સાથે પ્રેમલગ્ન કરેલું છતાં લગ્નના અઠવાડિયા પહેલાં કહી દીધેલું કે આપણે આ ભવ પૂરતા જ સાથે રહેશું. આવતા ભવની કોઈ ગેરંટી નહિ. બની શકે કે તને કે મને આ કરતાં વધારે સારું પાત્ર મળી જાય. નસીબજોગે મિત્રનો દીકરો બાપા કરતા ડાહ્યો નીકળ્યો અને ‘માનસિક વિકૃતિ’માંથી બચી ગયો અને એની સૌભાગ્યકાંક્ષિણી સાથે ચોખવટ કરી લીધી.

આપણા સમાજમાં સરેરાશ પતિપત્ની એકમેકના થઈને જીવનભર સાથે રહે છે. પણ તેનો અર્થ એવો નહિ કે પત્ની માટે તે પુરુષ દુનિયાનો શ્રેષ્ઠ પુરુષ છે. જેટલા હડફેટે ચડ્યા તેમાંનો આ કંઈક ઠીક હતો એવું તે વખતે લાગેલું. તેવું જ પતિનું (પોતાની) પત્ની માટે. એ બંનેને કાળક્રમે સમજાઈ જાય છે કે આ જગતમાં કોઈ પૂર્ણ નથી માટે પડ્યું પાનું નિભાવો. અંતે તો સૌને પોતપોતાની હેસિયત પ્રમાણે જ પાત્ર મળે છે.

- ‘વિચારવલોણું’નો અંક જોયો, વાંચ્યો. આનંદ થયો. આમાં સંપાદિત સામગ્રી સારી છે. (પ્રા. ડૉ. મધુસૂદન એમ. વ્યાસ, મોડાસા)
- પ્રિય ભાઈ, અભિજીતભાઈ, વિચારવલોણું પરિવાર દ્વારા એપ્રિલ-૨૦૧૬માં ‘ચક્રધાર’ નામ સાથે જે પુસ્તિકા મોકલી એમાં તમે બે જગપ્રખ્યાત સંગીતકારો પંડિત રવિશંકર અને પંડિત ભીમસેન જોષી અંગે લખ્યું છે. તે ઉપરાંત બીજા બે સંગીતકારો એક ચાયકો વસ્કી અને બીજા ડેવ બ્રબેક અંગે પરિચય આપીને વાંચનારાઓને ખૂબ પ્રસન્ન કર્યા છે. જે મહાનુભાવોની વાત કરી તેઓના જીવન અંગે ઉત્તમ માહિતી આપી છે. આ પત્ર એટલા માટે લખું છું કે, આવા મહાન સંગીતકારો બે ભારતના અને બે પશ્ચિમ જગતના, તે લોકો અંગે મારે વિશેષ જાણવું છે કે તેમના અંગે અંગ્રેજીમાં પુસ્તક લખાયાં હોય તો તે પુસ્તકનું નામ અને ક્યાંથી મળે તે મને જણાવશો તો આભારી થઈશ. તમે ‘વિચારવલોણું’ની મારફતે જેઓને જગતના મહાન પુરુષો અંગે જાણવું છે તેઓને તે માહિતી આપીને ઘણા ઓતપ્રોત કર્યા છે તે અંગે તમારો ખૂબ આભારી છું. (સૂર્યકાન્ત પરીખ, નાસા ફાઉન્ડેશન, ૪થો માળ, સહયોગ કોમર્શિયલ સેન્ટર, લાલ દરવાજા, અ’વાદ-૧)

વિચારવલોણું પરિવાર દ્વારા પ્રાપ્ય પુસ્તકોની યાદી

૦૧ અંતિમ મૂલ્યવાન બક્ષિસ (મૂ.લે.જિમ સ્ટેવેલ) અનુ. મનસુખ રીંડાણી	રૂા. ૨૦/-
૦૨ લાવણ્યા(મૂ.લે.રવીન્દ્રનાથ ટાગોર)	અનુકલન : માવજી કે. સાવલા રૂા. ૩૦/-
૦૩ સંવાદ (ગુજરાતી)	સારસંક્ષિપ્ત : મુનિ દવે રૂા. ૨૫/-
૦૪ ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ	ડૉ. પદ્મનાભ જોષી રૂા. ૪૫/-
૦૫ યાન્ની	સારાનુવાદ : કલ્પના શાહ રૂા. ૩૫/-
૦૬ અલબેલી	ભાવાનુવાદ : દર્શા કિકાણી રૂા. ૩૦/-
૦૭ ભીતરનું સામર્થ્ય	ભાવાનુવાદ : સોનલ પરીખ રૂા. ૪૦/-
૦૮ સંસ્થા ઘડતર	સંકલન : મુનિ દવે રૂા. ૩૫/-
૦૯ આત્મા-પરમાત્મા, જન્મ-પુનર્જન્મ	સંપાદક : હિરાલાલ વરિયા રૂા. ૫૫/-
૧૦ બહાનાં ના કાઢ દોસ્ત	ભાવાનુવાદ : દર્શા કિકાણી રૂા. ૪૦/-
૧૧ સ્વીકારથી ચમત્કાર	સંક્ષિપ્ત : ડૉ. વિપુલ દેસાઈ રૂા. ૩૫/-
૧૨ ક્ષિતિજની ધાર પર	ભાવાનુવાદ : સોનલ પરીખ રૂા. ૪૦/-
૧૩ મુક્ત ગગનની બારી	હરેશ ધોળકિયા રૂા. ૩૫/-
૧૪ સંબંધોની ઉષ્મા	માવજીભાઈ સાવલા રૂા. ૪૦/-
૧૫ ફિલસૂફીનું વિશ્વ	માવજીભાઈ સાવલા રૂા. ૩૫/-
૧૬ મિ. ગોડ, ધીસ ઈઝ આત્મા	અનુ. અમી કંદર્પ પંડ્યા રૂા. ૩૦/-
૧૭ આયુર્વેદના પાયા	લેખક : બાલકૃષ્ણ વૈદ્ય રૂા. ૩૫/-

આપણી વાત

જો તમે નિયમિત 'વિચારવલોણું' વાંચતા હો, જો તમને એ ગમતું હોય, જો તમને એમ લાગતું હોય કે આ પ્રવૃત્તિ માત્ર પૈસાને કારણે બંધ ના પડવી જોઈએ તો તમે નીચેનાં કામોમાંથી તમને યોગ્ય લાગે તે કરી શકો.

- તમારું ત્રણ કે પાંચ વર્ષનું કે કાયમી લવાજમ સમયસર ભરી દો.
- તમે કમસે કમ બે નવા મિત્રોને તૈયાર કરો, જે લવાજમ ભરીને ગ્રાહક બને.
- તમે એવી થોડીક વ્યક્તિઓ કે સંસ્થાઓ પસંદ કરો, જેમને તમારા મતે 'આપણું વિચારવલોણું' મળવું જોઈએ. તમે એમનું ત્રણ કે પાંચ વર્ષનું લવાજમ ભેટમાં આપી શકો.
- તમે નાની-મોટી રકમ અમને દાન તરીકે અથવા વ્યાજમુક્ત લોન તરીકે આપો. જેનું વ્યાજ અમે રાખીએ પણ મૂળ રકમ તમારી જ રહે. તમે માગો ત્યારે તે રકમ તમને પાછી મળી જાય.
- સારા-માઠા પ્રસંગે અમારી પુસ્તિકાઓ ખરીદીને ભેટ આપો.
- અમારો કોઈ અંક કે પુસ્તિકાને માટે રૂ. ૧૫,૦૦૦ આપીને સ્પોન્સર કરી શકો.
- તમને ગમેલી અમારી પુસ્તિકાઓને જાતે છાપવાને બદલે અમારી પાસેથી ખરીદો. એ નાની આવક અમને ટકી રહેવાનું બળ આપે છે. આશા છે કે આ બાબતો પર વિચાર કરીને આપ ઘટતું કરશો. તમારાં સૂચનો આવકાર્ય છે.
- હવે આપણને ઈન્કમેટેક્સમાં રાહત આપવા માટે "80G" સર્ટિફિકેટ આપવાની મંજૂરી મળી ગયેલ છે, જે સૌની જાણ સારુ.

- ટ્રસ્ટીઓ અને સંપાદકો : વિચારવલોણું પરિવાર

નોંધ :

બી.એડ્., એમ.એડ્., સમાજશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો માટે 'વિચારવલોણું'નું લવાજમ એક વર્ષનું રૂ. ૧૫૦/- રહેશે. તેમના ભાગના બાકીના રૂ. ૧૦૦/- શ્રી સુરેશભાઈ પરીખ આપશે.

કાંકરીયાળો

પ્રજાદ્રોહ કે દેશદ્રોહ

આઝાદીના અડસઠ વર્ષે પણ દેશપ્રેમ અને દેશદ્રોહના વ્યાખ્યાવમનોની રોગિષ્ઠ પરિસ્થિતિમાંથી આપણે પસાર થઈ રહ્યા છીએ. શું આને લીધે પાયાની સમસ્યાઓ કોરાણે પડી ગઈ છે, કે મૂકી દેવાઈ છે? ને બિનપાયાગત બાબતોને અગનસ્વરૂપ આપી દેવામાં આવ્યું છે? વસુધૈવ કુટુંબકમ્નો પ્રથમ ઉદ્ઘોષક દેશ આજે 'તું ભારત માતાની જય બોલે છે કે નહિ?' ના વાહિયાત વિતંડાવાદમાં કેમનો ફસાઈ ગયો છે? ક્રિકેટની રમત હવે બજારવાદ આધારિત હોવા છતાં બે દેશો વચ્ચે એની હારજીત રાષ્ટ્રવાદ ને દેશભક્તિમાં ખપી ગઈ છે, બીજી બાજુ દુર્લભ સરહદોએ લશ્કરના જવાનો મરી રહ્યા છે ત્યારે દેશ હારી રહ્યો છે એમ કેમ નથી લાગતું?

દેશમાં ચાલતા અનિષ્ટોની ટીકાટકોર કરવી એને રાષ્ટ્રદ્રોહ કહીશું? અને બીજી બાજુ ટીલાટપકાળો ને નમાજી રાષ્ટ્રવાદ એ રાષ્ટ્રલક્ષી છે કે કોઈ ધર્મ (સંપ્રદાય)લક્ષી? કે પછી માત્ર કોઈ વિચારવાયુવાદ? કે કોઈ વ્યક્તિવિશેષોની આપખુદશાહીની અભિમાનવાણી? આપણને ભાવેફાવે એ ઈતિહાસ, બાકી બધો બકવાસ! જે.એન.યુ.ની વૈશ્વિકતા આપણને હવે માફક નથી આવતી? દેશમાં ગત ચૂંટણીમાં થયેલું સત્તાપરિવર્તન આવા સંકુચિતવાદ માટે થયેલું કે વિકાસ માટે? કેન્દ્રનાં વાણિજ્યમંત્રી નિર્મલા સીતારામન કઈ યુનિવર્સિટીમાંથી ભણેલા છે?

શું આપણે એવું ઠરાવીને બેઠાં છીએ કે પાયાની સમસ્યાઓ આપણને ભલે ગ્રસી લે, પરંતુ આપણી જે તે સંપ્રદાયપ્રસિદ્ધિ યેનકેન અકબંધ કે અભિવૃદ્ધિ પામતી રહે? ખ્રિસ્તી ધર્મસંપ્રદાયના અમુક દૂષણને ઉજાગર કરતી સ્પોટલાઈટ ફિલ્મ અંગે કોઈ બબાલબાજી ખ્રિસ્તી ધર્મગુરુઓએ કરી ખરી? એવી કોઈ ફિલ્મ કોઈ અન્ય ધર્મસંપ્રદાયના જે તે દૂષણ અંગે જાહેર થાય તો આજના સંજોગવલણને લઈને શું પરિસ્થિતિ પેદા થાય?

શું નથી લાગતું કે દેશદ્રોહનો મુદ્દો ઊઠતો હશે-સાચો કે ખોટો, પણ પ્રજાદ્રોહનો સરેઆમ સાચો મુદ્દો તો જવલ્લે જ ઊઠે છે?! કે પછી ઊઠવા દેવામાં નથી આવતો? લોકસભા-વિધાનસભાઓમાં બહુમત શાસકસદસ્યો પ્રજાનિરપેક્ષ કે પ્રજાવિમુખ નથી બની ગયા? જ્યાં પ્રજાદ્રોહી વલણ ધરાવતા મોટા ભાગના સાંસદો બેસે છે એ સંસદભવનને ઉડાડી મૂકવાનો થયેલો પ્રયાસ તમને હવે દેશપ્રેમી નથી લાગતો? રાષ્ટ્રહિતૈષી કર્મઠ ગાંધીને ગોળીએ દેનાર ગોડસેને મરણોત્તર સન્માન દેવામાં દેશપ્રેમ પરખાય છે? કે દેશદ્રોહ?

દેશદ્રોહ ને રાષ્ટ્રવાદના વકરાયેલા મુદ્દાઓ અંગે આપના પ્રજાપ્રેમી અભિપ્રાયો આગામી એપ્રિલના અંત સુધીમાં મોકલી આપવા, અન્યથા દેશદ્રોહમાં દંડાવાની પૂરી શક્યતા છે!

તરુણ શાહ

(બી-૧/૮, અગ્રવાલ ટાવર્સ, ઘાટલોડિયા, અમદાવાદ-૬૧. ગતિ સંપર્ક : ૯૪૨૬૩૮૩૦૦૮.

email : tarunshah@yahoo.com)